

Moilanen Otto

Suomi diplomaattisena toimijana Espanjassa ja Portugalissa
1939–1945

Unohdetut ystävät Iberian niemimaalla

Kandidaatintutkielma

Historian ja etnologian laitos

Klassisen diplomatian historia

Jyväskylän yliopisto

Kevät 2024

Sisällys

1 Johdanto	1
2 Suomalaiset diplomaatit Espanjassa ja Portugalissa 1939–1945	2
3 Suomen ja Espanjan väliset suhteet	5
3.1 Suhteet kansalliseen Espanjaan vakiintuvat 1939 – Talvisota herättää ihailua	7
3.2 Välirauhan Suomi ja Espanja.....	10
3.3 Jatkosota alkaa – Suhteet huipentuvat	12
3.4 Espanjan hallituskriisi – Serrano Suñerin kausi päättyy	15
3.5 Espanjan ja Portugalin Puolueettomuuden Ongelma – Volframi ja Sininen Divisioona.....	19
3.6 Espanjaan ja Portugaliin kohdistuva negatiivinen huomio – Ulkoasiainministeri Jordanan kuolema	20
3.7 Jatkosota päättyy välirauhaan – Espanjan suhteet jäädytetään Paasikivi- Kekkonen linjan myötä.....	23
4 Salazarin Portugal ja Suomi	24
4.1 Pohjanpalo asiainhoitajaksi Lissaboniin 1942.....	27
4.2 Yhdysvaltain ja Suomen kanssakäynti Portugalissa.....	30
5 Päätäntö.....	33

1 Johdanto

Tutkimukseni keskittyy Suomen Madridin ja Lissabonin lähetystöjen raporteihin ja muuhun arkistomateriaaliin vuosilta 1939–1945. Rajauksen perustelen sillä, että Suomi nousi laajempaan tietoisuuteen Espanjassa ja Portugalissa talvisodan myötä ja herätti suurta myötämielisyyttä Espanjan ja Portugalin ollessa hyvin antikommunistisia. Alkuperäisaineistosta käy myös ilmi, että Portugal ja Espanja solmivat liiton, Iberialaisen blokin, turvatakseen puolueettomuutensa ulkovaltojen painostuksen alla toisen maailmansodan aikana. Maiden välinen yhteinen ulkopoliittikka näin ollen tekee mielekkääksi tarkastella Suomen diplomaattista kanssakäymistä molempien kohdalla.

Kaikkien Suomen lähetystöjen raportit vuodesta 1918 vuoteen 1945 ovat helposti luettavissa ulkoministeriön verkkosivuilta. Raporteista ilmenee kaikki olennaisin diplomaattinen tieto, niiden ollessa koosteita keskusteluista, tapahtumista, paikallisesta uutisoinnista ja diplomaattien omia pohdintoja. Raportit ovat myös selkeälukuisia, koska ne on kirjoitettu kirjoituskoneella. Muu arkistomateriaali mitä tilasin kansallisarkiston Jyväskylän toimipisteeseen, oli hyvin sekalaista ja materiaalista kävi ilmi pääosin lähetystöjen hallinnollisia tietoja, muutamia olennaiseksi katsomiani asiakohtia lukuun ottamatta.

Tutkimuskysymyksiä ovat: Millainen diplomaattinen toimija Suomi oli Espanjassa ja Portugalissa 1939–1945. Toimijuuden määrittää erityisesti keskustelut, joita Suomen edustajat kävivät muiden valtioiden ulkopoliittisesti merkittävien edustajien kanssa, sekä keskusteluista ja yhteydenotoista poikineet järjestelyt ja muutokset Suomen hyväksi. Esitän pohdintaa ja johtopäätöksiä koskien keskustelujen ja niistä saatujen tietojen merkittävyyttä koskien. Selostan eri maiden edustajien suhtautumista Suomea kohtaan, sekä tuon esiin miten talvi- ja jatkosota niihin vaikuttivat.

Metodini on ollut ensin perehtyä aiempaan aihetta käsittelevään tutkimukseen, sekä yleisesti toisen maailmansodan tapahtumakulkuun. Tämän jälkeen olen tehnyt muistiinpanot alkuperäismateriaalista poimien kaiken tutkimuskysymyksieni kannalta oleellisen tiedon. Ennen käsittelykappaleiden kirjoittamista olen tehnyt muistiinpanojen

tarkistuksen, karsien tietoja edelleen jättäen vain kaikkein oleellimmat jäljelle hiomattomiksi kappaleiksi, jotka kirjoitetaan puhtaaksi itse tutkimukseen.¹

Tutkimus on hyvin henkilökeskeistä, koska diplomaattinen kanssakäynti rajoittui 1930 ja 1940 luvuilla henkilöihin, jotka oli akkreditoitu lähettiläiksi, taikka asiainhoitajiksi. Etenkin Espanjassa ja oli hyvin haastavaa päästä puheille kenenkään ulkopoliittisesti merkittävän tahon kanssa, mikäli ei omannut tarvittavaa statusta. Molemmat suomalaiset tutkimuksen kannalta olennaiset diplomaatit esitellään, sekä heidän toimijuudestaan olen tehnyt pohdintoja ja johtopäätöksiä. Haasteena tutkimuksessa on ollut toisen maailmansodan aikaiset murrokset ja monien eri tapahtumien ja tahojen yhtäaikainen vaikutus diplomaattiseen kanssakäyntiin, sekä alkuperäisaineiston sekalaisuus fyysisen arkistomateriaalin kohdalla.

Aiemman tutkimuksen kohdalla on Espanjan suhteiden kannalta aiheen kiistaton ekspertti tohtori Petteri Mertala, jonka väitöskirja ”Kuvalla voi olla merkitystä: Suomen ja Espanjan väliset suhteet vuosina 1917–1946” (2013) on hyvin kokonaisvaltainen katsaus Suomen ja Espanjan tuolloisten suhteiden kehitykseen. Suomen ja Portugalin suhteisiin keskittyvää tutkimusta ei ole tehty, tosin muutamia mainintoja on Mertalan teoksessa Suomen Madridin lähettilään, George Winckelmannin, ollessa akkreditoituna myös Portugaliin.

2 Suomalaiset diplomaatit Espanjassa ja Portugalissa 1939–1945

Keskeisin henkilö tutkimuksen kannalta on Suomen asiainhoitaja, myöhemmin lähettiläs, George Arvid Winckelmann. Tulkinnat diplomaattisesta toiminnasta perustuvat hyvin pitkälti hänen kirjoittamiin raportteihin. Winckelmann syntyi pankinjohtaja Henrik Winckelmannille ja Jenny Boströmille. Hän valmistui ylioppilaaksi Oulun lyseosta 1902 ja jatkoi sieltä Helsingin yliopistoon opiskelemaan oikeustieteitä, josta sai varatuomarin paperit 1910. 1910-luvun hän toimi Helsingin raastuvanoikeuden nuorempana oikeusneuvosmiehenä.²

Winckelmannin ura ulkoministeriössä alkoi vuonna 1918 osastosihteerinä, josta hän eteni osastopäälliköksi vuonna 1922. Osastopäällikkönä Winckelmann toimi vuoteen 1929

¹ Trachtenberg, Marc, *The Craft of International History: A Guide to Method*.

² Project Runeberg, 62

saakka, josta hänet nimitettiin asiainhoitajaksi Tokioon 1930–1933. Vuonna-1933 hän siirtyi Madridin ja Lissabonin asiainhoitajaksi.³ Winckelmannista tuli 1.8.1940 täysivaltainen lähettiläs, kun Madridin lähetystö ylennettiin lähetystö tasolle. Winckelmann pyytikin ulkoministeriöltä korotusta tasaisin väliajoin varsinkin talvisodan alettua, kun Suomi alkoi saamaan Espanjassa valtavasti huomiota⁴.

Suomessa diplomaatit eivät nauttineet laajaa arvostusta etenkään 1920-luvulla eivätkä vielä 1930-luvullakaan. Ammattikuntaa kritisoitiin kansan keskuudessa aristokraattiseksi lähinnä sen tähden, että se koostui pääosin ruotsinkielisistä virkamiehistä, jotka omasivat aatelista sukutaustaa.⁵ Winckelmanniin ei kuitenkaan, ainakaan Urho Kekkosen 1930 kirjoittamiin pakinoihin perustuen, kohdistunut kyseistä arvostelua, tämän luonnehtiessa Winckelmannin olleen tarpeeksi suomalainen suomalaisille ja ruotsalainen ruotsalaisille⁶.

Kekkonen piti Winckelmannia ”kulissien takana pelailijana”, joka olisi hyvä saada mahdollisimman kauas Suomesta, jotta tämä ei voisi vaikuttaa virkanimityksiin ulkoministeriössä. On siis selvää, että Winckelmann ei ollut maineensa puolesta mikään arvostettu asiantuntija, joka lähetettiin edustamaan Suomea tärkeässä tehtävässä. Tällaiset virkoihin nimitykset olivat kuitenkin Suomen 1900-luvun alkupuoliskon ulkopoliittikkaan erikoistuneen professori Juhani Paasivirran mukaan tyypillisiä 1920- ja 1930-luvun suomessa diplomaattiaineksen ollessa hyvin harvaa.

Kekkonen arvostelee pakinassaan rankasti myös Winckelmannin diplomaattista ja kaupallista osaamista, joista ainakin kaupallisen osaamisen puute osoittautuu oikeaksi. Myöhemmin 1933 ulkoministeri Antti Hackzell perustelikin Winckelmannin siirtoa Tokiosta Madridiin sillä, ettei hän kyennyt toimimaan Tokiossa kaupallisen osaamisen puuttuessa.⁷ Winckelmann ei itse kiistä tätä osaamisen puutetta ja esimerkkinä pyytääkin 1943 lähetystön tulo ja meno ehdotuksessa spesifisti lähetystöön kaupallisen osaamisen omaavaa sihteeriä.⁸

³ Project Runeberg, 62

⁴ Mertala, *Kuvalla voi olla merkitystä : Suomen ja Espanjan väliset suhteet vuosina 1917–1946*, 2013:241–244.

⁵ Paasivirta, *Suomen diplomaattiedustus ja ulkopoliittikan hoito: Itenäistymisestä talvisotaan*, 1968:131–132.

⁶ KA, KK896405, Urho Kekkonen, ”Lautamiehen lavitsalla”.

⁷ Mertala 150, Paasivirta 1968 201, 289.

⁸ UMA Madridinlähetystön II arkisto IIIb:3. Lähetystön meno ja tulo ehdotus vuodelle 1944.

Myös historiantutkijat Petteri Mertala ja Jussi Pakkasvirta ovat arvostelleet Winckelmannin pätevyyttä ja tehokkuutta. Pakkasvirran mukaan raportointi ja asioihin perehtyneisyys on ollut puutteellista. Mertala arvioi myös Espanjan ja Suomen suhteiden huippuunsa kohoamisen johtuneen poliittisista suhdanteista, kuten Suomen taistelusta Neuvostoliittoa vastaan, eikä millään tavalla Winckelmannin kyvykkyydestään ja toimeliaisuudestaan lähettiläänä.⁹

Mertalakin tuokin esille Winckelmannin toimettomuuden tapaus Cacheron¹⁰ kohdalla. Winckelmannin toimettomuuden voidaan kuitenkin katsoa edellä mainitun tapauksen kohdalla kääntyneen eduksi, sillä kansalliset voittivat sisällissodan. Winckelmann itse oli myös Franco myönteinen nimittäen tasavallan pääministeri Cabelloa ”*Espanjan Leniniksi*” ja ihailen avoimesti Francon puolella taistellutta myöhempää Suomen espanjan sotilasasiamiestä Carl Von Haartmania.¹¹ Espanjan sisällissodan päätyttyä olikin Winckelmann tyydyttävä vaihtoehto uudelle Francon johtamalle hallitukselle ja sen Ulkoministerille kreivi Jordanalle.

Toinen henkilö, joka ansaitsee esittelyn, on Lissabon lähetystön asiainhoitajana 1942–1943 toiminut Taavi Pohjanpalo. Pohjanpalo pystyi Lissabonissa muodostamaan hyvät keskusteluyhteydet etenkin amerikkalaisiin ja saksalaisiin sotilasasiamiehiin, sekä diplomaatteihin. Hän kykeni tuottamaan Suomelle sodan loppumisen ja rauhanneuvottelujen kannalta olennaisia tietoja ja näkemyksiä hyvinkin merkittäviltä tahoilta varsinkin amerikkalaisilta lähteiltä.

Pohjanpalo oli koulutukseltaan Filosofian maisteri ja toimi ulkoministeriön palveluksessa vuodesta 1931 lähtien aina vuoteen 1947. Ennen Lissabonia hän toimi pääkonsulina Hampurissa 1940, sittemmin Berliinissä lähetystösihteerinä 1941 ja sen jälkeen Lissabonissa. Hän eteni myöhemmin urallaan konsuliksi asti ja hänet tunnetaan yhtenä Suomen golf-liiton perustajajäsenistä.¹² Pohjanpalo raportoi Portugalin diktaattori Salazarista

⁹ Mertala 2013:311.

¹⁰ Suomen Madridin lähetystön vahtimestari Francisco Cachero otti Espanjan sisällissodan 1936–1939 aikana kenraali Francisco Francon puolella olleita kansallismielisiä pakolaisia Suomen lähetystön tiloihin Madridissa, joka oli tasavaltalaisten hallussa. Suomen lähetystöstä heitettiin pommi tasavaltalaisia kohti ja tämä aiheutti Suomelle runsaasti negatiivista huomiota. Tapaus selostettu paremmin Mertalan väitöskirjassa.

¹¹ Mertala, 183

¹² *Project Runeberg: Kuka kukin on (aikalaiskirja)*, 1954:656.

ihailevaan tyyliin, kuivaillen tämän erästä radiopuhetta niin korkeatyylliseksi, aaterikkaaksi ja klassiseksi etteivät maallikot sitä traagisesti ymmärrä¹³.

3 Suomen ja Espanjan välisten suhteiden tausta

Viralliset diplomaattiset suhteet Espanjan ja Suomen välillä solmittiin Espanjan kuninkaan Alfonso XIII:n tunnustettua sisällissotaa käyvän Suomen oikeistohallituksen vuonna 1918. Valkoisen Suomen hallitus lähetti konsuli Eugene Wolffin ja prokuraattori Lorenzo Kihlmanin hakemaan tunnustusta. Kuningas Alfonso vieroksui kommunismia ja tämä oli osasyynä Primo de Riveran pari vuotta myöhemmin voimaan tulevan oikeistodiktatuurin sallimiseen.¹⁴ Antikommunismi saattoi jo aluksi yhdistävänä tekijänä vauhdittaa Suomen itsenäisyyden tunnustamista ja suhteiden nopeaa solmimista, myöhemmin toisen maailmansodan aikana siitä tulikin suhteiden kulmakivi.

Primo de Riveran kauden ulkopoliittikka oli hyvin sisäänpäin kääntynyttä Italiaa ja Marokkoa lukuun ottamatta. Diktaattorikausi päättyi myös monarkian luhistumiseen vuonna 1930 ja Espanjassa alkoi tasavaltalainen poliittisesti vasemmalle liikehtivä murroskausi. Murroskauteen luonteenomaisesti ulkopoliittikka oli myös suppeaa sisäpolitiikan vieden espanjalaisten huomion. Ennen Espanjan 1936 alkanutta sisällissotaa suomalaisia huolestutti tasavaltalaisten myönteinen suhtautuminen Neuvostoliittoon. Suomi oli tuolloin merkittävä puutavaran tuoja Espanjaan ja Neuvostoliitto oli myös kaupallinen kilpailija.¹⁵

Tiivistettynä Espanjan poliittinen liikehteleminen edestakaisin oikealta vasemmalle oli vakiintuneiden poliittisten suhteiden solmimisen esteenä 1920 ja 1930 luvuilla. 1920-luvulla Espanja piti Suomea liian Neuvostoliitto myönteisenä ja mahdollisena

¹³ Raportti n:o 21 3.5.1943 Salazarin puhe

¹⁴ Mertala 2013:51.

¹⁵ Mertala, 2013:24, 123, 139.

kommunistien vaikutuksen saattajana, ja esti viisumivapauden suomalaisilta yksityishenkilöiltä.¹⁶ Se, että itsenäistymisen jälkeistä valkoista Suomea epäiltiin kommunistiseksi, kertoo itsessään epätietoisuudesta maiden välillä.

Espanjan sisällissodan aikana virallinen Suomi suhtautui sotaan pääosin hyvin puolueettomasti. Poikkeuksena Rudolf Holsti,¹⁷ joka äänesti kansainliitossa tasavaltalaisia suosivia päätöksiä. Kansallisen Espanjan Suomen lähettiläs tosin arvioi raportissaan Holstin sooloilleen. Epävirallisesti Suomen lehdistö myötäili enemmän kansallisia. Sodan alussa esimerkiksi Helsingin Sanomat maalasi uutisissaan tasavaltalaiset punaisiksi murhamiehiksi ja kirkonpolttajiksi.¹⁸ Vapaaehtoisia taas lähti huomattavasti enemmän tasavaltalaisten puolelle, noin 240 miestä. Etenkin kommunistipiireissä udeltiin jo 1936 heti sodan puhjettua mahdollisuuksia osallistua sotaan. Francon joukoissa taisteli suomalaisia 17, joista merkittävin oli Mannerheimin maineikas serkku Carl von Haartman¹⁹.

Winckelmann oli hyvin passiivinen tasavaltaa hiertävissä asioissa, ja oli jatkuvasti lomilla eikä matkustanut tasavallan kontrolloimille alueille. Hän ei reagoinut oikein millään tavalla kansallisten pakolaisten majoituttua Suomen lähetystön tiloihin sen sijaitessa tasavaltalaisten hallitsemassa Madridissa 1936 marraskuussa sisällissodan alussa, mutta aktivoitui kehottamaan kaupallisten suhteiden muodostamista kansallisiin, sekä epävirallisen edustajan lähettämistä Madridiin kansallisten valloitetusta sen. Näin ollen voidaan Winckelmannin katsoa olleen myönteisempi kansallisia kohtaan. Winckelmann oli jo Tokion asiainhoitajana 1930–1933 suhtautunut myönteisesti Japanin kansallismieliseen liikkeeseen, eikä ollut kritisoinut esimerkiksi Japanin Mantšurian valloitusta.²⁰

Espanjan sisällissodan lopputuloksena oli Francon diktatuuri, kansallinen Espanja. Sisällissodassa Italia ja Saksa tukivat sotilaallisesti Francoa, ja Neuvostoliitto tuki tasavaltalaisia. Espanjalainen oikeisto, josta Francon tukijoukot koostuivat ei tosin ollut mikään täysin poliittisesti yhtenäinen joukko. Inspiraatiota uudelle regimelle otettiin futuristisesta ja äärinationalistisesta fasismista Italiasta ja Saksasta, kuin myös uskonnollisista ja konservatiivisista maista kuten autoritäärisestä Itävallasta ja naapurivaltiosta, Portugalista.²¹

¹⁶ Mertala, 2013:155.

¹⁷ Suomen ulkoministeri 1937–1938

¹⁸ Mertala, *Kuvalla voi olla merkitystä : Suomen ja Espanjan väliset suhteet vuosina 1917–1946*, 2013:183, 210.

¹⁹ Juusela, *Suomalaiset Espanjan Sisällissodassa 1936-1939.*, 2003:119, 340; Pakkasvirta, *Francon kanssa?: Suomi, Espanja ja Kylmä Sota.*, 2023:40. Vain kolmasosa tasavaltalaisista vapaaehtoisista tuli suoraan Suomesta ja loput olivat enimmäkseen Pohjois-Amerikkalaisia suomalaissiirtolaisia.

²⁰ Mertala, *Kuvalla voi olla merkitystä : Suomen ja Espanjan väliset suhteet vuosina 1917–1946*, 2013:200, 215.

²¹ Payne, *Spanish Civil War*, 232.

Alkuperäisaineistosta käy ilmi jatkuvat Espanjan sisäiset ongelmat esimerkiksi fasistisen Falangipuolueen ja traditionalististen monarkian palauttamista haluavien karlistien välillä, mutta yleisesti ottaen Espanja oli konservatiivinen oikeistodiktatuuri, jossa oli fasistisia piirteitä. Luonnollinen ulkopoliittinen ystävä Suomelle, jonka päävihollinen oli myös Neuvostoliitto.

3.1 Suhteet kansalliseen Espanjaan vakiintuvat 1939 – Talvisota herättää ihailua

Espanjan sisällissodan loputtua Winckelmann siirtyi Lissabonista San Sebastianiin ja raportoi ensimmäisen kerran 1939 toukokuussa valitellen vielä olojen vakaantumattomuudesta. Saman kuun aikana hän siirtyi Madridiin ja kävi keskusteluja mm. espanjalaisen paperitrustin presidentin sekä Italian, Yhdysvaltain, Portugalin, Englannin, Sveitsin, Hollannin, Ranskan ja Saksan lähettiläiden kanssa. Keskustelut liittyivät lähinnä Espanjan tilanteeseen, erityisesti suhteessa Ranskaan, johon pakeni sisällissodan aikana iso määrä tasavaltalaisia²².

Ensimmäinen merkittävä keskustelu kansallisen Espanjan edustajan kanssa käytiin syyskuussa 1939 Winckelmannin käydessä ensitapaamisella ulkoministeri eversti Beigbederin luona. Beigbeder osoitti yllättävää perehtyneisyyttä Suomen historiaa kohtaan ja kuvaili Suomen kansaa ritarilliseksi.²³ Keskustelussa ilmeni myös katkeruus Saksaa kohtaan Molotov-Ribbentrop sopimuksen takia.²⁴ Beigbeder lupasi myös heti pyynnöstä antaa vapautusmääräys kaikille suomalaisille sotavangeille.²⁵

Suhteet Francon kansalliseen Espanjaan alkoivat siis erittäin lämminhenkisissä merkeissä. Pieni särö tähän lämminhenkisyyteen kuitenkin tuli, kun eräässä espanjalaisessa lehdessä kritisoitiin Frans Emil Sillanpään valintaa Nobel palkinnon saajaksi. Winckelmann otti yhteyttä jutun julkaisseeseen lehtimieheen ja tiedusteli myös miksi espanjalainen lehdistö ei julkaise mitään Neuvostoliittoa kritisoivaa sisältöä koskien esimerkiksi Neuvostoliiton Suomeen kohdistamista vaatimuksista. Lehtimies vastasi tähän, että ei itse ole vastuussa kirjoituksesta ja että Espanjassa ei ole nykyään mitään vapaata

²² Raportti n:o 8 30.6.1939 Espanja ja Ranska

²³ Raportti n:o 11 7.9.1939 Keskustelu Espanjan ulkoministerin kanssa

²⁴ Etenkin katolisen Puolan jako närkästytti espanjalaisia, puhumattakaan siitä, että Neuvostoliittoa pidettiin kansallisen Espanjan perivihollisena.

²⁵ Tosin sillä ehdolla, että selvitetäisiin, olivatko he tehneet itsensä syytäksi yleistä laatua oleviin rikoksiin, mutta että kaikista raskaimmatkin tuomiot tulvaisiin *uudelleentarkastamaan*.

sanomalehdistöä, koska sisäasianministeriö kontrolloi ja sensuroi kaikki julkaistavat artikkelit. Sisäministerinä toimi tuolloin Francon lanko Serrano Suñer, joka pelkäsi, että Saksa ärtyisi, mikäli Espanjassa kirjoitettaisiin negatiivisesti sen virallisesta ystävästä Neuvostoliitosta.²⁶

Winckelmannin yhteydenotolla oli kuitenkin selvä vaikutus, sillä samainen lehti julkaisi pari päivää keskustelun jälkeen artikkelin otsikolla: ”*Suomi kieltäytyy suostumasta NL vaatimukseen*”. Winckelmann kuvaili artikkelia hyvin Suomi ja Saksa myönteiseksi, arvioiden että sisäministeri Suñer oli tämän takana saatuaan kuulla Winckelmannin yhteydenotosta. Alle kuukauden päästä 1939 joulukuussa Winckelmann raportoikin jo Espanjan tuomitsevan virallisesti Neuvostoliiton²⁷.

Vuoden vaihtuessa raportoi Winckelmann tammikuun alussa Suomen kunniaksi järjestetyistä juhlista,²⁸ joihin osallistui 300 vierasta mukaan lukien Francon sodanaikaisen päämajan henkilökunta lähes kokonaisuudessaan, tunnettuja poliitikkoja sekä diplomaatteja. Talvisota herätti erittäin suurta mielenkiintoa ja myötätuntoa Espanjassa. Tätä ennen joulukuun puolivälissä Winckelmann kävi keskustelun ulkoministeri Beigbederin kanssa, joka oli hyvin innoissaan lupailut keskeyttää asekauppaneuvottelut kaikkien maiden kanssa, jos Suomen kanssa alettaisiin neuvotella aseostoista²⁹.

Lupaukset ja sympatianosoitukset olivat suuria, mutta käytännön kaupanteko ei lopulta vastannut odotuksia. Espanja lupasi myydä esimerkiksi lentokoneita, mutta perui tämän ja muutenkin asevarastot eivät olleet hintansa veroisessa kunnossa. Lopulta Suomi päätyi ostamaan 28 haupitsia ja 50 panssarintorjunta tykkiä.³⁰ Aseostoja merkittävämpi seikka oli espanjalaisten sotilaiden halu lähteä Suomeen sotimaan. Winckelmannille selvisi, että moni espanjalainen upseeri oli ilmoittautunut vapaaehtoiseksi Suomeen, mutta tämä oli herättänyt huolta, koska Espanjassa oli kipeä pula upseereista³¹.

Tämän lisäksi Winckelmannilla oli käsitys, että Serrano Suñer oli sotilaallisen avun tiellä. Alkuperäisaineistossa ilmenee moneen otteeseen eri tahojen, etenkin

²⁶ Raportti n:o 2 Madridissa 23.11.1939 Mielialoja Espanjasta

²⁷ Raportti n:o 3 Madridissa 11.12.1939 Suhtautuminen Suomeen

²⁸ Winckelmann itse juhlien kunniavieraana. Espanjassa juuri päättyneen sisällissodan syylliseksi maalattiin Neuvostoliitto, joka tuki hävinneitä tasavaltalaisia. Suomen taistelu Neuvostoliittoa vastaan herätti täten suurta myötätuntoa ja ihailua.

²⁹ Raportti n:o 4 Madridissa 5.2.1940 Espanjassa tätä nykyä käytävien neuvottelujemme poliittinen tausta

³⁰ Mertala 2013: 238–240

³¹ Ymmärrettävää sinänsä, koska sisällissodassa huomattava osa kansallisten puolella taistelleista upseereista oli saksalaisia tai italialaisia.

diplomaattipiirien kritiikkiä natsismiin hurautanutta ”fanaattisesti saksalaisriippuvaista”³² Suñeria kohtaan ja Winckelmann toteaa epäsuorasti, että Espanja ei itsenäisesti säätele apuaan Suomeen.³³ Mertalan väitöskirjassa todetaankin, että Saksa onnistui rajoittamaan yleiseurooppalaista apua Suomelle talvisodassa omien tarkoitusperiensä tähden, viitaten Risto O. Peltovuoren väitöskirjaan ”Saksa ja Suomen Talvisota” (1975).³⁴

Saksan tarkoitusperillä Peltovuori tarkoittaa Neuvostoliiton tyytyväisenä pitämistä talvisodan ajan, koska Saksa hankki sieltä resursseja ja halusi käydä sotaa pohjoiseen Norjaan ja Tanskaan, sekä myöhemmin länteen Ranskaa ja Iso-Britanniaa vasten ilman tarvetta huolehtia Neuvostoliitosta samanaikaisesti. Tämä tarkoitti kiusallista suhtautumista talvisotaa käyvää Suomea kohtaan, jota Saksa ei voinut tukea pitääkseen suhteet hyvinä Neuvostoliittoon Molotov-Ribbentrop sopimuksen nojalla.³⁵

Saksan vaikutus Espanjassa oli siis mitä ilmeisin ja Winckelmannin ansioiksi voidaan laskea Espanjan lehdistön uutisoinnin suunnan muutos uutisoinnissa suhteessa Suomeen. Saksan ulkoministeri Joachim von Ribbentrop oli nimittäin lähettänyt joulukuussa 1939 Auswärtiges Amt:in³⁶ diplomaateille ohjeen, että Suomea kohtaan esitettävä myötätunto tulee jättää pois ja talvisota tulee vierittää Englannin syyksi sillä tämä olisi painostanut Suomea sotaan³⁷.

Espanjan lehdistö ei enää Winckelmannin käynnin jälkeen mukailut Ribbentropin ohjeita, saati sensuroinut uutisointiaan siihen perustuen, mistä Saksa saattaisi suuttua ja mistä ei, vaan tuki avoimesti Suomea. Tähän tosin vaikuttaneet myös Espanjan yleisen Saksan suhtautumisen huonontuminen Molotov-Ribbentrop sopimuksen myötä, sekä antikommunismi, jota Suomen katsottiin Espanjassa kaikista konkreettisimmin vaalivan sen taistellessa Neuvostoliittoa vastaan.

Mainittakoon vielä, että Espanjan kansan myötämielisyys Suomea kohtaan näkyi talvisodan aikana raporteissa selvästi. Espanjan punainen risti lahjoitti 1000 kiloa lääkkeitä, vaikka Winckelmann kuvailee niistä olevan Espanjassa huutava pula. Winckelmann toimitti lääkkeitä omalla autollaan Sain Jean de Luziin toimitettavaksi.³⁸ Espanjalaiset liikemiehet

³² Raportti n:o 16 Madridissa 28.11.1940 Tervehdyskäynti uuden ulkoministerin luona

³³ Raportti n:o 6 Madridissa 8.4.1940 Tilanne

³⁴ Mertala 2013: 240

³⁵ Peltovuori, *Saksa ja Suomen talvisota*, 1975:192–99.

³⁶ Saksan ulkoministeriö

³⁷ Peltovuori 1975: 58–60

³⁸ Madridin lähetystön II arkisto IIIb: 5 nimeämätön lasku

keräsivät myös 200.000 pesetan arvosta rahaa tuotelähetysksiin Suomeen. Tuotelähetys koostui lähinnä elintarvikkeista kuten hedelmistä.³⁹

3.2 Välirauhan Suomi ja Espanja

Talvisodan päätyttyä 13.3.1940 oli Winckelmannin raportointi vähäisempää kesäsesongin ajan. Winckelmann raportoi lähinnä Espanjan ja Portugalin sisäisistä oloista ja elintarvikepulan aiheuttamasta levottomuudesta, sekä lehdistön Englanti vastaisuudesta, joka mitä ilmeisemmin johtui Saksan vaikutuksesta. Romanian maanpaossa olevat kuninkaalliset oli myös asetettu arestiin Saksan pyynnöstä Espanjan maaperällä.⁴⁰

Talvisodan päätyttyä ja myöhemmin huhti- kesäkuussa Saksan miehitettyä Tanska, Norja ja Ranska alkoivat Suomen ja Espanjan välillä uudet kauppaneuvottelut, joissa ongelmaksi muodostui Suomen Madridinlähetystön alhainen status. Winckelmann oli moneen otteeseen pyytänyt lähetystön ylentämistä lähettiläs/ministeri tasolle, jotta neuvotteluja olisi helpompi käydä Espanjan korkeimpien virkamiesten kanssa. Ylennys lopulta myönnettiin ja Winckelmann sai lähettilään statuksen 1.8.1940.⁴¹

Saksan valloitettua Ranska, nykyiset Benelux maat, Tanska ja Norja oli kauppasopimus Espanjan kanssa Suomessa hyvin haluttu. Winckelmann ilmoitti, että Suomen tulisi lähettää Espanjaan kauppavaltuuskunta, koska hänen oma kompetenssinsa ei neuvotteluihin riittänyt. Espanja ja Suomi onnistuivat jatkosodan aikana solmimaan kaksi kauppasopimusta hyvässä hengessä.⁴² Saksan saavutettua tavoitteensa länsi-Euroopassa ei se enää ollut esteenä Suomen yhteistyölle Espanjan ja Portugalin kanssa.

Saksan vaikutusvalta kasvoi kasvamistaan 1940 lopussa ja tätä edesauttoi Francon hyvin saksalaismielisen langon, entisen sisäministeri, Serrano Suñerin nimittäminen ulkoministeriksi. Winckelmann meni vähin odotuksin tervehdyskäynnille Suñerin luokse joulukuussa.⁴³ Winckelmann kuitenkin raportoi yllättyneensä mitä

³⁹ Raportti n:o 3 Lahjoitukset Madridissa 9.1.1940

⁴⁰ Raportti n:o 14 Madridissa 7.11.1940 Belgian suurlähettilään karkottaminen

⁴¹ Mertala 2013: 243–244

⁴² Mertala, *Kuvalla voi olla merkitystä: Suomen ja Espanjan väliset suhteet vuosina 1917–1946*, 2013:246,256.

⁴³ Moni taho oli haukkunut Suñeria Winckelmannille esimerkiksi älyllisesti keskinkertaiseksi, natsismiin hurahtaneeksi ja saksalaisriippuvaiseksi.

herttaisimmasta vastaanotosta. Suñer totesi Winckelmannille suoraan, että hallituksessa oli vakavasti pohdittu sotilasavun lähettämistä Suomeen, mutta että Saksan vastustus oli ollut tämän tiellä.⁴⁴

Winckelmann vaikutti Suñerin vilpittömyydestä ja uusi ulkoministeri lupasi lopuksi, että Winckelmann voisi tulla suoraan hänen puheilleen ilman turhaa byrokratiaa, mikäli asioiden hoitamisessa ilmenisi vaikeuksia. Tämän jälkeen vielä vuoden lopussa Winckelmann kävi luovuttamassa lähettilään valtakirjansa Francolle. Tilaisuudesta poiki keskustelu, jossa Franco tiedusteli Suomen suhteita Neuvostoliittoon, sekä Saksaan. Winckelmann sanoi Neuvostoliiton suhteiden olevan ”*korrektit*”, ja Saksan suhteiden luottavaiset.⁴⁵

Lopuksi Franco totesi, että Winckelmannin kolmivuotinen oleskelu Lissabonissa Espanjan sisällissodan ajan voidaan todeta siten, että ainakin Suomessa ymmärrettiin Espanjan taistelleen niiden ihanteiden puolesta, jotka Suomenkin kansalle aina olivat olleet kalliita. Diplomaattiset suhteet olivat 1940-lopussa parhaimmat siihen asti. Franco ja etenkin Suñer osoittivat suurta hyväntahtoisuutta Suomea kohtaan, ja tähän vaikutti tietysti Saksan muuttunut tilanne. Suhteet olivat kuitenkin vielä vain paranemaan päin Suomen jatkosodan ja Saksan aseveljeyden myötä 1941 kesäkuusta alkaen.

Jo ennen jatkosodan alkamista oli Winckelmann hyvin lämpimässä hengessä yhteydessä Espanjan Saksan lähettiläiseen vapaaherra von Stohreriin. Winckelmann oli puolisoineen lounastamassa Saksan lähetystössä ja keskusteluissa vaalittiin hyviä suhteita. Von Stohrer asetti Winckelmannin yhteyteen saksalaisen kenraali Faber Dufourin kanssa, joka kertoi hyvin avoimesti Saksan Välimeren sodan tavoitteista ja siitä, että Saksa tulisi valtaamaan Neuvostoliiton yhdessä Suomen kanssa.⁴⁶

Winckelmann sanoi Dufourille, ettei Suomi halua mennä vanhojen rajojensa yli, johon Dufour vastasi, että Suomen moraalinen kunto ansaitsee uusia valtauksia, viitaten Leningradiin.⁴⁷ Keskustelut olivat merkittäviä siinä mielessä, että ne tapahtuivat kaksi kuukautta ennen jatkosodan ja operaatio Barbarossan alkua huhtikuussa 1941. Muuten raportointi oli vähäistä ja keskittyi lähinnä eri näkökulmiin koskien siitä, painostavatko

⁴⁴ Raportti n:o 16 Madridissa 1.12.1940 Tervehdyskäynti uuden ulkoministerin luona. Suñer siis suoraan myöntää Espanjan ei pystyneen toimia itsenäisesti, vaan Saksan vaikutuksen alaisena.

⁴⁵ Raportti n:o 18 Madridissa 8.12.1940 Valtakirjani jättämis- tilaisuus

⁴⁶ Raportti n:o 6 Madridissa 3.4.1941 Lounas Saksan suurlähetystössä

⁴⁷ Raportissa Winckelmann käytti nimitystä ”Pietari”.

akselivallat Espanjan ja Portugalin mukaan sotaan. Winckelmann toteaakin raportoinnin vähäisyyden johtuen siitä, että kaupalliset asiat vievät kaiken ajan.⁴⁸

3.3 Jatkosota alkaa – Suhteet huipentuvat

Saksan aloitettua operaatio Barbarossa hyökätessään Neuvostoliittoon 22.6.1941 julisti Suomi sodan Neuvostoliitolle neljä päivää myöhemmin Neuvostoliiton pommitettua Suomea. Suomi oli jälleen sodassa Francon Espanjan arkkivihollista Neuvostoliittoa vastaan. Winckelmann raportoi Ulkoministeri Serrano Suñerin pitäneen suurhyökkäysten alettua puheen, jossa oikeutettiin Neuvostoliiton hävittämistä maanpäältä, sillä se oli syypää Espanjan sisällissotaan ja kaikkeen kärsimykseen.⁴⁹ Nyt Suomella oli kaksi vahvasti yhdistävää tekijää Espanjan kanssa: Jälleen sota Neuvostoliittoa vastaan, sekä vahva kytkös Saksaan.

Samaisessa raportissa Winckelmann kertoo käyneensä keskustelun Suñerin kanssa käsitellen ongelmia Espanjan kautta Suomeen tuotavien sotateollisuuden raaka-aineiden kuljetusta. Paikalliset viranomaiset kanssa oli ollut ongelmia, mutta Winckelmann selostaa Suñerin selvittäneen ongelman ”*kahdessa minuutissa*”. Tätä keskustelua voidaan pitää suhteiden huipentumiskauden alkamisena, sillä siinä todettiin myös Espanjan käyvän epävirallisesti sotaa Neuvostoliittoa vastaan Suomen rinnalla espanjalaisista koostuvan vapaaehtoisdivisioonan myötä.

Kyseinen vapaaehtoisdivisioona, Sininen divisioona, muodostui ideana jo ennen Saksan suurhyökkäyksen alkua Espanjan Falangipuolueen⁵⁰ sisällä. Kolme tuntia hyökkäyksen alkamisen jälkeen Suñer sai siitä tiedon puhelimitse ja alkoi saman tien järjestellä vapaaehtoisten lähettämistä itärintamalle. Espanjassa radiossa kuulutettiin Saksan hyökkäyksestä ja tuhannet espanjalaiset aktivoituivat kysymään, miten pääsisivät vapaaehtoisiksi taistelemaan kommunismia vastaan.⁵¹ Espanjalaisissa patoutunut halu taistella ilmeni jo aiemmin halukkuudesta lähteä Suomeen talvisodan aikana, mutta nyt se pystyttiin kanavoimaan Saksan hyökätessä Neuvostoliittoon.

⁴⁸ Raportti n:o 3 28.2.1941 Sisäpoliittinen tilanne Espanjassa

⁴⁹ Raportti n:o 9 12.7.1941 Nykypäivän tapahtumat ja Espanja

⁵⁰ Francon Espanjan ultranationalistinen fasisisti puolue, jota ulkoasiainministeri, Francon lanko, Serrano Suñer johti.

⁵¹ Moreno Julia, *Blue Division*, 2015:67–68. Divisioona muodostettiin erittäin nopeasti ja virallinen Saksan tukema rekrytointi aloitettiin falangistipiireistä jo viikon sisällä Barbarossan alkamisesta.

Suhteiden nousukautta kuvaa myös Espanjan uuden Suomen edustajan nimitys. Suomeen lähetettiin falangin perustajajäsenistöön kuuluvat ja oikeistopiireissä syvää arvostusta nauttiva kreivi Augustin Foxá, jonka oli tarkoitus kirjoittaa kirja perustuen tulevaan Suomessa oleskeluunsa.⁵² Vielä heinäkuun lopussa Saksan lähettiläs Von Stohrer vieraili perheineen Suomen lähetystössä selostaen Von Ribbentropin katsausta Itärintamalla saavutettuihin voittoihin. Mielenkiintoisen keskustelun Winckelmann kävi myös Turkin Espanjan lähettilään kanssa, joka valitteli Suomen joutumista mukaan sotaan, koska Saksa luultavasti häviäisi vaikka saavuttaisi tavoitteensa Neuvostoliitossa.⁵³

Seuraavan kerran Winckelmann raportoi kesäsesongin ja loppuvuoden jälkeen seuraavan vuoden 1942 alussa valitellen poliittisten asioiden tiedotuksen vähäisyyttä sen tähden, että kaupalliset asiat ovat vieneet häneltä jälleen kaiken ajan.⁵⁴ Winckelmann oli käynyt päivällisellä akselivaltoihin kuuluvan Japanin lähetystössä onnittelemassa lähettilästä Japanin sotamenestyksestä, viitaten 1941 joulukuussa tehtyyn Pearl Harborin yllätysiskuun.⁵⁵ Keskustelu oli hyvin lämminhenkinen johtuen varmastikin siitä, että Winckelmann oli toiminut Tokion asiainhoitajana kolme vuotta. Muuten onnittelevien ajankohta oli hieman kummallinen, sillä Winckelmann oli juuri viime kuussa käynyt Lissabonissa selittelemässä yhdysvaltalaisille Suomen sotatavoitteita pyrkien ilmaisemaan Suomen käyvän erillissotaa.⁵⁶

Vuoden 1942 alussa tapahtui myös diplomaattista tiedusteluyhteistyötä Espanjan taholta, kun Englannin pääministeri Winston Churchillin lähipiiriin kuuluva diplomaatti Anthony Eden matkusti 1941 joulukuussa Stalinin luokse neuvonpitoon. Espanjan alivaltiosihteeri oli joulukuussa luvannut hankkia Espanjan Ankaran lähettiläältä tietoa siitä, oliko Suomi ollut Moskovassa Edenin ja Stalinin neuvottelujen aiheena. Espanjalaiset eivät olleet saaneet mitään ”positiivista tietoa” muuta kuin että Moskovan rauhan (1940) rajat palautettaisiin.⁵⁷ Tieto ei sinänsä ollut merkittävää, mutta se, että Espanja oli valmis työskentelemään sotaikäyvän Suomen hyväksi diplomaattiesteella viesti suhteiden tasosta konkreettisesti.

⁵² Raportti n:o 10 Madridissa 14.7.1941 Espanjan uusi asiainhoitaja Suomessa

⁵³ Raportti n:o 12 Madridissa 29.7.1941 Selostus eräistä keskusteluista. Turkin nimeltä mainitsemattoman lähettilään kanta toistuu useaan otteeseen sodan edetessä, ja hänen ennusteensa ovat oudon kaukonäköiset. Winckelmann luonnehtii lähettilästä ”hyvin informoiduksi”.

⁵⁴ Raportti n:o 1 14.2.1942 Puolan Espanjassa olevan lähetystön ”karkottaminen”

⁵⁵ Raportti n:o 6 Päivällinen Japanin lähetystössä 17.3.1942. Japanin lähettiläs purskahti raportin mukaan onnittelevista nauruun ja sanoi Japanin olleen itse kaikista yllättynein Yhdysvaltojen kyvyttömyydestä puolustautua.

⁵⁶ Raportti n:o 2 20.2.1942 Keskusteluja Lisboassa amerikkalaisten diplomaattien kanssa. Raportti selostettu paremmin Portugalia käsittelevässä osiossa.

⁵⁷ Raportti n:o 3 Madridissa 26.2.1942 Edenin keskustelu Moskovassa

Yhteistyö syveni entisestään maaliskuussa 1942, kun ulkoasianministeri Suñer kutsui Winckelmannin luokseen ja luovutti Espanjan Lontoon lähettilään sähkeen, jossa oli tarkempaa tietoa Edenin ja Stalinin käymistä neuvotteluista. Suñer sanoi, ettei normaalisti jaa ulkomailta tullutta salaista tietoa muiden maiden edustajille, mutta voi katsoa Suomen kohdalla tekevänsä poikkeuksen yhteisen bolsevismin vastaisen taistelun nimessä⁵⁸. Lopuksi Suñer vielä totesi vastaisuudessa hän olisi aina valmis jakamaan Suomea kiinnostavat ulkomaanedustustoista saapuvat tiedot Winckelmannille. Winckelmann välitti sähkeen sisällön salasähkeellä Suomeen.⁵⁹

Mikään edellä mainituista seikoista ei viittaa siihen, että Suomi olisi ollut millään tavalla aktiivinen pyytämään Espanjalta tietoja, vaan Espanja toimi vapaaehtoisesti poliittisten suhdanteiden myötä. Saksa tuskin oli tässä taustatekijänä, koska olisi Saksan etujen vastaista antaa Suomelle tietoja, jotka olisivat aikaansaaneet Suomessa toivon nopeasta erillisrauhasta, kun Saksan voittokulku itärintamalla pysähtyi. Saksan etujen mukaista oli pitää Suomi mukana sodassa, jotta se sitoisi Neuvostoliiton joukkoja pohjoiseen, joten Espanjan salaisten tietojen luovutus vaikuttaa tässä tapauksessa vilpittömältä hyväntahtoisuudelta.

Kesäkuussa 1942 Yhdysvaltain Espanjan lähettiläs vaihtui ja Winckelmann teki tämän luokse ensikäynnin. Lähettiläs väitti, ettei Euroopassa ollut ainoatakaan maata johon Yhdysvallat kokisi niin syviä sympatioita kuin Suomi. Winckelmann selosti lähettiläälle Suomen eduskunnan puoluesuhteita ja toivomuksen pysyä irrallisena suurvaltakiistoista. Lähettiläs väitti suurimman osan amerikkalaisia vihaavan kommunismia ja haluavan yhtä paljon Neuvostoliiton tuhoa kuin Saksan tuhoa. Lupaili myös, että Yhdysvalta ja Englanti haluavat palauttaa Suomelle talvisotaa edeltäneet rajat rauhanneuvotteluissa. Winckelmann oli itse hyvin epäilevä näitä lupauksia kohtaan.⁶⁰

⁵⁸ Winckelmann raportoi Sunerin myös sanoneen, että tällä on hyvässä muistissa ne kaksi tuhatta kansallismielistä espanjalaista, jotka pelastuivat varmalta kuolemalta ”*Suomen lähetystön ansiosta*”, viitaten tapaus Cacheroon, jossa Winckelmann oli ollut hyvin passiivinen. On hieman huvittavaa, että Winckelmann tuo asian ilmi raportissaan ikään kuin omana ansionaan.

⁵⁹ Raportti n:o 7 Madridissa 20.3.1942 Edenin ja Stalinin neuvottelut UMA Kirjelmä 230/54/42. Sunerin natsismi paistoi keskustelussa läpi hänen sanoessaan, että venäläiset olisi karkotettu Aasian aroille syyskuuhun mennessä.

⁶⁰ Raportti n:o 12 27.6.1942 Ensikäynti Yhdysvaltain suurlähettilään luona

3.4 Espanjan 1942 hallituskriisi – Serrano Suñerin kausi päättyy

Vuoden 1942 toukokuussa Winckelmann koki aiheelliseksi ilmaista ulkoministeriölle, että Madridin lähetystön edustusvelvollisuus on lisääntynyt huomattavasti. ”*Rajaton ihailu*” Suomea kohtaan espanjalaisissa piireissä, sekä jatkuva merkkihenkilöiden vierailu Suomen lähetystössä työllistivät lähetystöä. Diplomaattisen edustusvelvollisuuden Winckelmann kuvaili vähentyneen sen tähden, että akselin valloittamien maiden edustusto ei ole enää läsnä, eikä Englanti enää ole aktiivinen Espanjassa diplomaattisesti.⁶¹ Tähän oli kuitenkin tulossa muutos Espanjan ottaessa etäisyyttä akselivaltoihin nähden.

Serrano Suñerin sisä- ja ulkoasiainministerikautta Espanjassa leimasivat vahva saksalaissuuntaus ja yleinen kallistuminen kohti akselivaltoja. Käännepaikkana tälle suuntaukselle oli tapahtuma, jossa monarkiaa kannattavien karlistien kirkkojuhlassa falangistit tekivät attentaatin karlistien johtohahmoa kohtaan käsikranaatilla.⁶² Tämä sai Francon uudelleennimittämään hallituksestaan falangin johtajan ulkoministeri Serrano Suñerin, sekä karlisteja edustavan traditionalistin sotaministeri Jose Enrique Varelan. Franco siirsi Suñerin syrjään myös juntan päällikkyydestä astuen itse tämän tilalle ja nimitti uudeksi ulkoministeriksi Kreivi Francisco Jordanan.⁶³

Winckelmannin vieraillessa uuden ulkoministerin luona oli vastaanotto, niin kuin jokaisen aiemmankin ulkoministerin kohdalla, mitä lämpimmin. Jordana ylisti Suomen armeijaa ja kertoi seuranneensa erityisesti Mannerheimiä. Uusi ulkoasiainministeri kysyi myös Winckelmannilta oliko tämä tyytyväinen Espanjan lehdistön antamasta Suomi-kuvasta. Winckelmann vastasi tähän olleensa tyytyväinen, mutta Jordana sanoi vielä, että jos lehdistö julkaisisi jonkin ”*fauden*” voisi Winckelmann tulla suoraan hänen puheilleen asian korjaamiseksi ilman turhaa byrokratiaa.⁶⁴

Jordanan nimityksen jälkeen on alkuperäisaineistosta selvästi havaittavissa orastava poliittinen suunnanmuutos Espanjassa. Tätä viestivät vaihtuneet

⁶¹ UMA Suomen Madridinlähetystön II arkisto IIIb:3, Madrid 5.6.1942 kirjelmä n:o 407/42

⁶² Francon kansalliset, jotka voittivat sisällissodan, koostuivat erilaisista ryhmistä, joilla oli vakaviakin keskinäisiä riitoja. Ääripäinä konservatiiviset monarkistit, eli karlistit ja fasisistisia piirteitä omaavat ultranationalistiset falangistit.

⁶³ Raportti n:o 15 4.9.1942 Hallituskriisi Espanjassa

⁶⁴ Raportti n:o 19 Madridissa 2.10.1942 Uusi ulkoasiainministeri kenraaliluutnantti Kreivi Jordana

ministerit ja keskusteluista kumpuavat mielipiteet, joissa korostetaan tärkeyttä näyttäytyä puolueettomana. Esimerkkinä Falangin perustajajäsenistöön kuuluneen Espanjan Suomen asiainhoitaja kreivi Foxán ollessa lomalla Espanjassa kävi Winckelmann tämän kanssa keskustelun. Winckelmann yllättyi, että tunnettu ”prosaksalainen” ja Suñerin entinen kannattaja korosti nyt myös puolueettomuuden tärkeyttä ja selvän pesäeron tekemistä akselivaltoihin.⁶⁵

Marraskuun alussa 1942 Winckelmann raportoi hyvin tuohtuneesti Yhdysvaltain lehdistön syytöksistä Espanjaa kohtaan. Lehdistön mukaan Espanja avustaisi Saksan sukellusveneitä jättämällä niille öljyvarastoja Kanarian saarille. Raportista ilmenee Winckelmannin taholta selvää antisemitismia ja kriittisyys käsiteltäviä tapahtumia kohden puuttuu:

”Ketään muuta emme voi syyttää tästä Espanjan kunniaa uudelleen loukkaavasta ilkeämielisyydestä kuin niitä juutalaisia yhtymiä, jotka muodostavat lehtitrustin. Tiedämme vallan hyvin, että tällä keltaisella lehdistöllä on juurensa vapaamuurariuden synkissä kammioissa. Nämä kommunismin ja juutalaisjohtajain orjat, jotka muutamista grammoista likaista kultaa eivät epäile tarkoituksellisesti liata Espanjan säihkyvän ritarillista kansaa, ansaitsevat ainoastaan meidän inhomme ja halveksumisemme. Voiko sen selvemmin sanoa?”⁶⁶

Yhdysvaltalaisen lehdistön väitteet olisi varmasti ollut paljon vaikeampi kumota, jos saksalaismielinen Suñer olisi vielä ollut ulkoministerinä. Vuoden vaihtuessa Saksa reagoi tähän poliittiseen suunnanmuutoksen vaihtamalla suurlähettiläänsä Espanjaan. Vapaaherra von Stohrerin tilalle nimitettiin tohtori Hans von Moltke ja tähän vaihtoon epäilty syy oli se, että von Ribbentrop katsoi von Stohrerin epäonnistuneen siinä, että Espanja ei kallistunut akselivaltoihin päin vaan vaali Portugalin kanssa puolueettomuutta.⁶⁷

⁶⁵ Raportti n:o 20 10.10.1942 Espanjan asiainhoitaja Helsingissä, kreivi Foxá. Foxá kertoi myös espanjalaisten Francoa myöten olevan hyvin kiinnostuneita kuulemaan hänen tulkintojaan Suomesta. Kreivi julkaisi myös lomalla ollessaan kaksi kirjoitusta ABC lehteen otsakkeilla: ”Ostrobotnia” ja ”Lapin lumot”. Foxá ei enää palannut Suomeen sillä Espanja korotti Suomen lähetystön lähettitasolle, eikä Foxalla ollut ikävaatimusta – 40 vuotta – virkaan.

⁶⁶ Raportti n:o 23 1.11.1942 Syytöksiä Espanjaa kohtaan

⁶⁷ Raportti n:o 1 Madridissa 26.1.1943 Saksan tšekäläisen suurlähettilään vaihtuminen

Winckelmann mainitsee myös, että Saksan lähetystöön oli tehty puhdistus, mikä viesti siitä, että Saksa alkoi nyt entistä räikeämmin pyrkiä etujensa takaamisen Espanjassa. Käydessään ensikäynnillä Saksan uuden suurlähettilään luona totesi von Moltke, että Winckelmann ”oli kuin vanha ystävä”. Von Moltke syytti Stalingradissa saarroksiin jääneen kuudennen armeijan kohtalosta italialaisten ja unkarilaisten rintamien murtumista ja totesi, että jos suomalaiset olisivat olleet puolustamassa mainittua rintamalohkoa ei tätä olisi tapahtunut.⁶⁸

Suhteet Saksan lähetystöön jatkuivat lämminhenkisesti, mutta merkittävästi lämpenivät välit myös Yhdysvaltojen lähetystöön. Suomi kutsuttiin ainoana pohjoismaiden edustajana⁶⁹ Yhdysvaltain suurlähetystön kutsuille, jossa näytettiin esitelmä ”*American war aims*”. Winckelmann toteaa Englannin lähettilään ihmetelleen suomalaisen kutsumista, mutta monet paikalla olleet yhdysvaltalaiset eivät peitelleet ihailuaan Suomea kohtaan. Jo seuraavana kuuna Winckelmann oli kutsuttu samaisen lähetystön filmikutsuille.⁷⁰

Alkuperäisaineistosta käy ilmi, että vuoden 1943 alussa Yhdysvallat pyrki ottamaan Espanjan diplomaattista kenttää haltuunsa. Edellä mainittujen kutsujen lisäksi myös eräs Espanjan diplomaatti lausui Winckelmannille, että Yhdysvallat on päässyt tavoitteisiinsa sotateollisuusohjelmissaan ja tällä tulisi olemaan kiistaton herruus ensi kesänä 1944 niin ilmassa ja merelle. Winckelmann itse kuvaili espanjalaisen kuulostavan ”anglosaksien poliitikolta”, joka lausui propagandaa. Myös Unkarin, Romanian ja Bulgarian lähettiläät olivat tuoneet Yhdysvallat esille osoittamalla ”kademieltä” Winckelmannille Suomen nauttiessa hyvistä suhteista Yhdysvaltojen kanssa.⁷¹

Yhdysvaltojen läsnäolon kasvaessa tapahtui Saksan suurlähetystössä tragedia, kun von Moltke kuoli ehdittyään toimia vain hetken virassaan. Winckelmann luonnehti, että tämä oli lyhyenä aikana ehtinyt saamaan suuren arvostuksen niin espanjalaisten kuin ulkomaistenkin diplomaattipiirien keskuudessa. Tästä viestivät suuret surujuhlat, jotka Espanjan hallitus järjesti von Moltken muistolle.⁷² Von Moltken kuoleman voidaan välillisesti katsoa olevan menetys myös Suomen lähetystölle, sillä Winckelmann

⁶⁸ Raportti n:o 4 Madridissa 5.2.1943. Saksan uusi suurlähettiläs Madridissa Hans Adolf von Moltke

⁶⁹ Norjan ja Tanskan maanpakohallitusten edustajat mukaan lukien

⁷⁰ Raportti n:o 6 18.1.1943 Yhdysvaltain suurlähettilään esitelmä. Raportti n:o 6 17.2.1943 Yhdysvaltain suurlähettilään filmikutsut

⁷¹ Raportti n:o 5 15.2.1943 Keskusteluja erään Espanjan suurlähettilään kanssa, Raportti n:o 7 20.2.1943 Hajatietoja tšekäläisistä diplomaattipiireistä. Unkarin, Romanian ja Bulgarian lähettiläät ammensivat myös Saksan suurta ja sietämätöntä painostusta maitansa kohtaan.

⁷² Raportti n:o 8 Madridissa 26.4.1943 Saksan suurlähettilään kuolema.

kuvaili suhteitaan von Moltkeen paljon lämpimimmiksi, kuin kehenkään muuhun koko alkuperäisaineistosta. Von Moltken seuraajaksi Madridiin tuli Saksan entinen Washingtonin suurlähettiläs Hans-Heinrich Dieckhoff, joka on Saksan lähettiläistä ainoa, josta Winckelmann raportoi ensikäyntinsä perusteella hyvin neutraaliin sävyyn.⁷³

Toukokuussa Espanjan ulkoasianministeri Jordana piti ”rauhantahtoisen” puheen, jossa Espanja haluttiin tuoda esille rauhan välittäjänä. Ironisesti puheen sisällössä rauhan välitykseen kuului Neuvostoliiton ja kommunismin tuhoaminen, sillä nämä ovat rauhan tiellä. Realiteetit Neuvostoliiton tuhoamiseksi eivät enää olleet Winckelmanninkaan mukaan mahdolliset, mutta tämä toisaalta kertoo miten voimakas ja vankkumaton ilmiö antikommunismi oli Espanjassa.⁷⁴

Ennen vuottaista ”*ulkopoliittisesti kuollutta kautta*”, joka johtui Espanjan ilmaston kuumenemisestä loppukesäksi ja siitä, että kaikki merkkihenkilöt vetäytyvät huviloihinsa pois Madridista raportoi Winckelmann mielenkiintoisista keskusteluista nimeltä mainitseemattoman, mutta hyvin informoidun Turkin lähettilään kanssa. Turkin lähettiläs ilmaisi jälleen huolestuneisuutta Suomen tulevaisuudesta ja oletti nyt ”*99 prosentin varmuudella*” Saksan häviämistä. Turkkilainen sanoi olevansa myötämielinen Suomea kohtaan talvisodan lisäksi Turkin ja Suomen kansojen yhteisten sukujuurien ja luonteenpiirteiden tähden, sekä siksi, että Suomen ja Turkin ainoa vihollinen on Neuvostoliitto.⁷⁵

Kyseessä oli ilmeisesti sama lähettiläs, joka jo raportissa ”n:o 12 Madridissa 29.7.1941 Selostus eräistä keskusteluista” kaksi vuotta aiemmin valitteli Suomen joutumista häviävälle puolelle, vaikka jatkosota oli tuolloin vasta alkanut ja Saksa, sekä Suomi menestyivät hyökkäyksissään. Turkkilainen myös varoitteli Espanjan uudesta kreivi Foxán tilalle astuvasta Suomen lähettiläästä, markiisi de Pratista, että tämä olisi Turkissa tunnettu saksalaisten agentti, joka tulisi raportoimaan kaiken luottamuksellisen tiedon saksalaisille. Espanjalaisten keskuudessa markiisi taas oli hyvin arvostettu, ja tämän lähettäminen Helsinkiin viesti Suomen kasvaneesta tärkeydestä observointipaikkana.⁷⁶

⁷³ Raportti n:o 14 Keskustelu Saksan uuden suurlähettilään kanssa

⁷⁴ Raportti n:o 11 Madridissa 19.5.1943 Ulkoasianministerin puhe Kolumbusjuhlassa, Raportti n:o 12 kreivi Jordanan puheeseen kohdistunut kritiikki

⁷⁵ Raportti n:o 17 17.6.1943 Keskustelu Turkin lähettilään kanssa.

⁷⁶ Raportti n:o 18 Madridissa 19.6.1943 Markiisi de Prat, Espanjan uusi lähettiläs Suomessa

3.5 Espanjan ja Portugalin Puolueettomuuden Ongelma – Volframi ja Sininen Divisioona

Vaikka Espanjassa oli tehty selvä poliittinen suunnanmuutos Francon taholta poistamalla Serrano Suñer merkittävistä viroista rajoittaen Falangipuolueen valtaa, hiersi etenkin englantilaisia itärintamalla edelleen taisteleva sininen divisioona. Englannin lähettiläs Samuel Hoare oli huomauttanut Francolle, että Espanja sotii välillisesti Englantia vastastaan tämän ollessa liitossa Neuvostoliiton kanssa.⁷⁷ Winckelmann sai kuukauden sisään tiedusteltua Saksan lähetystöltä tiedon, että Franco oli lähestynyt Hitleriä Sinisen divisioonan kotiuttamista koskien ja Hitler oli esitykseen suostunut. Esityksessä ei ollut tosin mitään sitä vastaan, että halukkaat saisivat jäädä vapaaehtoisiksi taistelijoiksi saksalaisten rinnalle.⁷⁸ Vapaaehtoisten jääminen Saksan riveihin kostautui myöhemmin espanjalaisille.

Sinisestä divisioonasta raportointi oli Suomelle siinä mielessä tärkeää, että suomalaisia vapaaehtoisia soti vapaaehtoisina SS-joukoissa, tosin aiheesta ei tehty niin isoa lehdistöspektaakkelia kuin Espanjassa eikä suomalaisilla ollut täysin omaa divisioonaansa Saksan alaisuudessa itärintamalla. Liittoutuneiden voiton näyttäessä yhä todennäköisemmältä, oli Suomelle tärkeää seurata, miten esimerkiksi Yhdysvallat ja Englanti reagoivat sinisen divisioonan kaltaiseen ilmiöön, koska Suomea kohtaan tulisi vääjäämättä kohdistumaan samankaltaista huomiota Neuvostoliiton taholta.

Saksan lähetystö jakoi Winckelmannille tietoa myös Saksan itärintaman perääntymissuunnitelmista. Mielenkiintoisesti Winckelmann sai vastaavaa tietoa myös Yhdysvaltojen sotilasasiamieheltä, joka jakoi amerikkalaisen tiedustelutiedon perusteella arvioidun Saksan perääntymislinjan. Suomi oli tällöin poikkeuksellisessa asemassa saaden sotilastietoja sodan molemmilta osapuolilta, vaikka kävi itse sotaa Neuvostoliittoa vastaan. Yleisesti vuoden 1943 loppupuolesta lähtien alkuperäisaineistossa ilmenee tiedonjakamista niin Yhdysvallan kuin Saksankin taholta Suomelle. Englanti taas suhtautui Suomeen paljon epäilevämmiin siitä syystä, että oli liitossa Neuvostoliiton kanssa.

⁷⁷ Raportti n:o 24 Madridissa 30.9.1943 Espanjan nykysuhteet anglosaksilaisiin valtioihin II

⁷⁸ Raportti n:o 26 Madridissa 21.10.1943 Sinisen Divisioonan kotiuttaminen

Vuoden lopusta merkittävän tekee myös Englannin ja Portugalin välillä sovittu sopimus koskien Azorien saariryhmää. Portugal allekirjoitti sopimuksen 18.8.1943 ja se antoi Englannille ja Yhdysvalloille luvan meritukikohdan perustamiseen Azoreille. Azorit sijaitsivat Portugalin rannikosta länteen, ja meritukikohdan perustaminen sinne oli oleellista tuleva Normandian maihinnousun toteuttamiseksi, sekä Saksan sukellusvenehyökkäysten torjumiseksi. Sopimuksen myötä Portugal ja Espanja saivat jatkaa panssarintorjunta aseisiin tarvittavan volframin viemistä Saksaan, maat olivat sen suurimpia viejiä muodostaen 90 % viennistä.⁷⁹

Winckelmann tiedusteli Saksan lähetystöstä saksalaisten suhtautumista edellä mainittuun sopimukseen. Winckelmannin onnistui saada salainen nootti, jonka Saksa oli lähettänyt Salazarille sopimusta koskien. Winckelmann lähetti nootin raportissaan.⁸⁰ Tämä on yksi harvoista kerroista, kun Winckelmann raporttien perusteella sai hankittua salaista tietoa omalla aktiivisuudellaan.

3.6 Espanjaan ja Portugaliin kohdistuva negatiivinen huomio – Ulkoasiainministeri Jordanan kuolema

Tammikuussa 1944 Espanjan ja anglosaksien⁸¹ suhteet kärsivät, kun kaksi sinisestä divisioonasta kotiutunutta Falangipuolueen jäsentä tunkeutui Yhdysvaltain konsulaattiin Valenciassa repien siellä propagandakuvia seiniltä sekä solvaten konsulia perheineen. Franco lakkautti tämän seurauksena Falangin miliisijärjestön.⁸² Kenties vielä vakavampi välikohtaus olivat selittämättömät räjähdykset englantilaisten laivojen saavuttua Espanjan satamiin. Laivoihin lastatuista espanjalaisista appelsiinilaatikoista löytyi aikapommeja. Espanjan hallitus joutui tämän seurauksena kehottamaan satamiensa saksalaisasukkeja lähtemään maasta ja Winckelmannin pyrittyä Dieckhoffin puheille, oli tämä kiireinen liian kiireine tämän takia. Winckelmann selostaa myös, että vihamielisyys Espanjassa Saksaa kohtaan oli kasvanut.⁸³

⁷⁹ Herz, *Operation Alacrity*, kappale 1.

⁸⁰ Raportti n:o 28 Madridissa 28.10.1943 Saksan suhtautuminen Azorien saariryhmää koskevaan sopimukseen.

⁸¹ Yhdysvallat ja Englanti

⁸² Raportti n:o 1 15.1.1944 Espanjan ja anglosaksilaisten valtioiden välillä sattuneet välikohtaukset

⁸³ Raportti n:o 2 1.2.1944 Jatkuva sekavuutta Espanjan ja Englannin välisissä suhteissa

Alkuperäisaineistosta kumpuaa espanjalaisissa yhä akuutimpi tarve tehdä selvempi irtautuminen suhteessa Saksaan kaikkien liittoutuneiden syyttäessä Espanjaa puolueettomuuden rikkomisesta. Sinisestä divisioonasta oli vielä helmikuussa 1500 miestä kotiuttamatta, ja nämä olivat muodostaneet vapaaehtoislegioonan saksalaisten myötävaikutuksesta. Englannissa tämä herätti ankaraa suuttumusta volframinnon viennin ja väitetyn saksalaisen rajoittamattoman agenttitoiminnan ohella. Winckelmann ihmettelee raportissaan Neuvostoliiton liittymistä mukaan syytöksiin, koska tällä ei ole sisällissodan jälkeen ollut mitään suhteita Espanjaan.⁸⁴ Tämä toteamus on erittäin naiivi ottaen huomioon, että Espanja oli ulkoasiainministerin juhlapuheessa vaatinut kommunismin ja sitä myötä Neuvostoliiton täydellistä tuhoamista edellisenä vuonna.

Winckelmann raportoi myös saaneensa tietoja espanjalaiselta diplomaatilta ja poliitikolta, että on herännyt ideoita Francon syöksemisestä vallasta. Espanjan olisi siirryttävä heikkoon demokratiaan tai monarkiaan, jotta anglosaksien painostus loppuisi. Nämä huhut kuultuaan Winckelmann oli järjestänyt intiimin lounaan espanjan ulkoministeriön korkealla virkamiehelle ja kertonut tälle kyseisten ideoiden ”*olevan yleisesti vallalla*”.⁸⁵ Tämä voidaan katsoa Winckelmannin taholta suoraksi tueksi Francoa kohtaan tai vain vastavuoroiseksi palvelukseksi. Olihan Espanjan ulkoministeriö auttanut Suomea luovuttamalla luottamuksellisia tietoja esimerkiksi Lontoosta.

Toukokuussa 1944 Winckelmann koki aiheelliseksi mennä selventämään perusteet, miksi Suomi oli torjunut ehdot, jotka Neuvostoliitto oli antanut Suomen kevään rauhantunnustelujen takia. Winckelmann pelkäsi, että ulkomaalainen propaganda muokkaisi espanjalaisten käsityksiä vääriksi Suomen suhteen. Ulkoasiainministeri Jordana antoi keskusteluajan jo seuraavana päivänä Winckelmannin tiedustelusta, ja esitti Espanjan taholta vain myötätuntoa Suomen tilannetta kohtaan.⁸⁶ Tällä kertaa Winckelmann koki aiheelliseksi ammentaa ulkoasiainministerille, ettei Suomi torjunut rauhanehtoja sen

⁸⁴ Raportti n:o 3 3.2.1944 Sinisen Divisioonan kotiuttaminen, Raportti n:o 4 20.2.1944 Lisää syytöksiä liittoutuneiden puolelta Espanjaa kohtaan, Raportti n:o 5 Madridissa 10.3.1944 Espanjan puolueettomuus

⁸⁵ Raportti n:o 6 15.3.1944 Englannin tarkoitusperät Espanjaan nähden

⁸⁶ Raportti n:o 9 8.5.1944 Käyntini ulkoasiainministerin luona

tähden, että Suomi olisi natsismin pesäke. Päinvastoin verrattaessa 1920 – lukuun, kun Espanja ei myöntänyt suomalaisille viisumivapautta, koska Espanjassa luultiin Suomea kommunismin pesäkkeeksi.

Samana kuukautena Espanja pääsi sopimukseen anglosaksien kanssa koskien pääosin volframin vientiä Saksaan. Espanja lupasi supistaa volframin vientiä, mutta Winckelmannin onnistui tiedustella Saksan ministerineuvos Sigismund von Bibralta asiasta ja selvisi ettei Saksa ollut tästä pahoillaan, koska salakuljetusta tapahtui niin suurissa määrin, ettei se virallisen Espanjan tekemä sopimus vaikuttanut volyymiin.⁸⁷ Volframin viennin Saksaan voidaan katsoa hyödyttäneen Suomea välillisesti. Jatkosodan loppuvaiheilla käydyssä Tali-Ihantalan taistelussa Suomen onnistui pysäyttää saksalaisen avun voimin Neuvostoliiton suurhyökkäys. Saksa toimitti huhtikuussa ja kesäkuussa merkittävän määrän panssarintorjunta aseita Suomeen.⁸⁸

Ensimmäisiä viitteitä Suomen suhteiden kylmenemisestä Espanjaa kohden tapahtui Iltasanomien kirjoittaessa Espanjasta hyvin negatiivissävytteisesti. Winckelmann valitteli Suomeen päin, että miksi Iltasanomat kritisoi Espanjaa selkärangattomaksi tämän myöntyessä liittoutuneiden vaatimuksiin, esimerkiksi volframin viennin rajoittamiseen. Winckelmann tuskaili, että tällainen uutisointi vaikeuttaa hänen työtään ja siinä ei ole mitään järkeä Espanjan suhtautuessa täysin myönteisesti Suomeen.⁸⁹

Heinäkuussa 1944 Winckelmann kävi Saksan suurlähetystössä tiedustelemassa miten saksalaiset ovat suhtautuneet tapahtumienkulkuun. Suurlähettiläs Dieckhoff ei ollut huolestunut Normandian maihinnoususta, mutta valitteli ja ihmetteli Neuvostoliiton voimavaroja ja etenemistä itärintamalla. Lähettiläs totesi myös kaihomielisesti, että Suomella on ystäviä anglosaksien keskuudessa. Dieckhoff antoi Winckelmannille myös Auswärtiges Amt:in jäljennöksen Saksan tiedustelupalvelun raportista, josta kävi ilmi Saksan kanta Suomen ja Yhdysvaltain välisten virallisten suhteiden katkeaminen presidentti Risto Rytin allekirjoitettua yhteistyösopimus Saksan kanssa kesällä.⁹⁰

⁸⁷ Raportti n:o 10 Madridissa 15.5.1944 Espanjalais-anglosaksilainen sopimus, Raportti n:o11 20.5.1944 Keskustelu Saksan ministerineuvoksen vapaaherra von Bibran kanssa.

⁸⁸ Juutilainen, Antti, "Nyrkit ja kauhut", teoksessa: *Jatkosodan pikkujättiläinen*, 920. Espanjan ja Portugalin volframin viennin vaikutus Saksan aseapuun Suomelle vaatii jatkotutkimusta.

⁸⁹ Raportti n:o 12 24.5.1944 Espanjan ja liittoutuneiden välisen sopimuksen arvostelu

⁹⁰ Raportti n:o 14 Madridissa 8.7.1944 Keskustelu Saksan suurlähettilään kanssa

Syytökset Espanjaa kohtaan kovenivat Neuvostoliiton osalta saman kuukauden aikana. Moskovon radiossa Espanjaa syytettiin Luftwaffen⁹¹ tukemisesta, sekä typpipommien valmistamisesta Saksalle.⁹² Neuvostoliiton erittäin vihamielinen suhtautuminen Espanjaan johti myöhemmin Suomen Espanjan suhteiden katkaisemiseen välirauhansopimuksen (19.9.1944)⁹³ myötä. Ennen tätä elokuussa Espanjan ulkoasiainministeri kreivi Jordana kuoli sisäiseen verenvuotoon San Sebastianissa kesämajoituksessaan.⁹⁴

3.7 Jatkosota päättyy välirauhaan – Espanjan suhteet jäädytetään Paasikivi-Kekkonen linjan myötä

Alle kuukausi ennen välirauhansopimusta elokuussa 1944 Winckelmann kävi vielä tervehdyskäynnillä Espanjan uuden ulkoministerin, entisen Espanjan Ranskan suurlähettilään Jose Lequerican luona. Lequerica kertoi olleensa Ranskassa toimiessaan hyvissä väleissä Suomen Vichyn Ranskan lähetystön kanssa. Uusi ulkoministeri sanoi ymmärtävänsä, ettei demokraattisessa Suomessa ollut maaperää natsismille ja valitteli etteivät anglosaksit käsitä bolsevismin voittokulun vaaraa Euroopassa. Lequerica myös toivoi, että suhteet Suomen edustukseen Espanjassa pysyvät yhtä luottamuksellisina ja läheisinä kuin mitä Winckelmannilla oli ollut uuden ulkoministerin edeltäjiin.⁹⁵

Espanja siis toivoi suhteiden säilymistä Suomeen, mutta tervehdyskäynti jäi Winckelmannin viimeiseksi yhteydenpidoksi Espanjan hallitukseen. Välirauhansopimuksen myötä kommunistien toiminnasta tuli Suomessa sallittua ja Suomen oli tehtävä ulkopoliitikassaan täyskäännös, tarkoittaen sitä, että ystävällisistä suhteista Neuvostoliittoon tuli ulkopoliittinen prioriteetti.⁹⁶ Tämä tarkoitti suhteiden jäädyttämistä Espanjaan, jota Neuvostoliitto ei voinut sietää.

Suomi ei ollut tosin katkaissut suhteita yhtäkkisesti, vaan Pääministeri Paasikivi kutsui ensin vain Winckelmannin pois Madridista, jota ennen estettiin

⁹¹ Saksan ilmavoimat

⁹² Raportti n:o 16 Madridissa 13.7.1944 Uusia syytöksiä Espanjaa kohtaan

⁹³ Leskinen ym., *Jatkosodan pikkujättiläinen*, 1093.

⁹⁴ Raportti n:o 17 San Sebastianissa 10.8.1944 Espanjan ulkoasiainministerin kuolema

⁹⁵ Raportti n:o 20 San Sebastianissa 26.8.1944 Ensi käyntini ulkoasiainministeri Lequerican luona, Salasähkejäännös Madrid 1779/1944

⁹⁶ Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1939–1956*, 260; Häikiö, Martti, teoksessa: *Jatkosodan pikkujättiläinen*, 1094.

Espanjan uuden lähettilään lähettäminen Suomeen 1944 kesällä. Paasikiveä ei Petteri Mertalan mukaan painostettu suhteiden katkaisemiseen, vaan tämä tehtiin ennaltaehkäisevästi Neuvostoliiton suhteita ajatelle. Ulkoministeriö vaikuttaa 1945 olleen liian kiireellinen edes lähettämään Madridiin jääneelle henkilökunnalle ohjeita, ja kanslia-apulainen lähettikin seuraavan vuoden menoarviossa kysymyksiä sen suhteen, miten toimia.⁹⁷ Lopullisesti suhteet Espanjaan loppuivat Suomen kanslia-apulaisen lähdettyä Madridista seuraavana vuonna 19.12.1945. Suhteet normalisoitiin uudestaan vasta Stalinin kuoleman jälkeen 1955.

Winckelmannin työ Espanjassa vaikuttaa pääosin olleen hyvin ulkopoliittisten suhdanteiden siivittämää. Hän sai aikaan muutamia Suomen kannalta positiivisia aikaansaannoksia esimerkiksi Espanjan lehdistön suhteen, sekä tulella ilmeisen hyvin toimeen etenkin saksalaisten diplomaattien kanssa. Antikommunismi, suhteet Saksaan ja talvisodan maailmanlaajuinen uutisointi tekivät Winckelmannin työstä helppoa Espanjassa. Suomi nähtiin Espanjassa etuvartiona kommunismin uhkaa vastaan, ja jatkosodan alettua molempien maiden hyvät suhteet Saksaan etenkin Serrano Suñerin ulkoasiainministerin kaudella tekivät diplomaattisesta kanssakäynnistä helppoa. Winckelmannin ei tarvinnut yleensä ajaa Suomen etuja valmiiksi myötämielisessä asemamaassa. Toisaalta kaikki työ minkä Winckelmannin voidaan katsoa saaneen aikaan, meni hukkaan Suomen jouduttua tekemään ulkopoliittinen täyskäännös jatkosodan päätyttyä välirauhaan ja Yhdysvaltojen katkaistua suhteensa Suomeen.

4 Salazarin Portugal ja Suomi

Portugalia hallitsi 1932–1968 Antonio de Oliveira Salazarin johtama oikeistodiktatuuri. Portugal oli osallistunut ensimmäiseen maailmansotaan ympärysvalltojen puolelle Saksan ja Itävalta-Unkarin julistettua sille sota. Portugalin sotamenestys oli tosin huonoa ja herätti laajaa levottomuutta kansan keskuudessa. Tämä johti levottomiin aikoihin ja Portugalin ensimmäisen tasavallan syntyyn. Ensimmäinen tasavalta kesti 16 vuotta ja päättyi sotilasdiktatuuriin useiden

⁹⁷ UMA Madridinlähetyksen II arkisto IIIb:3, Tulo ja menoarvioehdotus vuodelle 1946

vallankaappausten jälkeen Kenraali Oscar Garmonan päästyä valtaan 1926. Garmona pyysi tuolloin professori Salazaria – tulevaa diktaattoria – apuun taloudellisissa ja verotuksellisissa ongelmissa. Salazar erosi ensin, koska ei saanut tarvittavaa valtaa muutoksien tekemiseen, mutta kaksi vuotta myöhemmin hän sai haluamansa mandaatin. Myöhemmin 1930-luvun laman aikaan Salazarin annettiin muodostaa hallitus vuonna 1933.⁹⁸

Salazarin Portugal oli antiparlamentaristinen, katolinen ja konservatiivinen oikeistodiktatuuri. Se ei virallisesti tukenut Francoa Espanjan sisällissodassa, mutta antoi Francon kansallisten toimia maaperällä ja esti portugalilaisen avun tasavaltalaisten puolelle.⁹⁹ Portugal oli myös hyvin kommunismin vastainen siinä missä Espanjakin, ja oli täten Suomelle luonteva maa helposti muodostaa ulkopoliittiset suhteet. Suomen asiainhoitajana Winckelmann oleskelikin Portugalissa Lissabonissa Espanjan sisällissodan ajan eikä halunnut mennä Espanjan tasavaltalaisten hallitsemille alueille.

Winckelmannin tuotti Lissabonissa 1939 viisi raporttia, joista viimeisen lähetti maaliskuussa. Tämän jälkeen hän siirtyi takaisin Espanjaan San Sebastianiin. Vuoden alussa kansalliset valloittivat Barcelonan ja lopulta koko Katalonian ja sodan lopputulos alkoi olla selvä. Winckelmann selosti sisällissodan tapahtumia perustuen portugalilaisen upseerin kertomuksiin, joka oli käynyt observoimassa rintamalinjoja hiljattain. Keskustelussa Winckelmann onnistui saamaan tietoja Ranskan suhtautumisesta Espanjan sisällissotaan. Portugalilainen upseeri väitti, että Leon Blum¹⁰⁰ suunnitteli ase ja ampumatarvikkeiden lähettämistä tasavaltalaisille, mutta että suunnitelmat olisivat kaatuneet Ranskan sisäiseen ja Englannin antamaan painostukseen, koska tahot pelkäsivät aseavun johtavan maailmansotaan. Tällaisien tietojen saanti saattoi helpottaa ulkoministeriön toimintaa koskien kansainliiton asioita.

Vuoden 1940 raportointi rajoittui kahteen raporttiin, vaikka Suomi nauttikin ilmeisen suurta huomiota Portugalissa. Winckelmann oli kutsuttu Portugalin itsenäisyysjuhliin, joihin hän kuvailee saaneensa Suomen lipulla varustetun auton, jota ratsuväki saattueen. Katua reunustavista väkijoukoista kuului ”Viva Finlandia” huutoja. Winckelmann piti tuolloiselle

⁹⁸ Anderson 2000, *"The History of Portugal"*, 145–46.

⁹⁹ Anderson 2000, 146.

¹⁰⁰ Ranskan pääministeri 1936–1938. Julisti ensimmäisellä pääministerikaudellaan neutraliteetin suhteessa Espanjan sisällissotaan. 1938 toisella lyhyellä pääministerikaudellaan hän kuitenkin pyrki tuomaan Ranskan rajojen läpi aseapua tasavaltalaisille aateveljilleen.

Portugalin presidentille juhlissa lyhyen puheen presidentti Kallion puolesta, johon Presidentti Carmona vastasi pyynnöllä välittää syvä kiitollisuus koko Portugalin kansan puolesta.¹⁰¹

Juhlallisuudet kestivät kymmenen päivää ja niiden aikana Winckelmann oli audienssia pyytämällä käynyt tunnin keskustelun Salazarin kanssa. Keskustelu liittyi pääosin talvisotaan, Moskovan rauhaan ja Suomen sen hetkiseen tilanteeseen¹⁰². Winckelmann vieraili myös opetusministeri Antonio Pacheco luona. Pacheco oli järjestänyt Portugalin kouluissa Suomen lasten päivän, jossa pidettiin talvisotaa valaisevia esitelmiä, kerättiin rahaa sekä laulettiin ”Maamme laulu” portugalilaisilla sanoilla. Kyseiset juhlatilaisuudet jopa radioitiin.¹⁰³

Seuraavana vuonna 1941 huhtikuussa Winckelmannille järjestettiin taloudellisten sopimusten myötä tilaisuus keskustella Salazarin kanssa. Salazar tiedusteli olisiko mahdollista järjestää laivareitti Petsamosta Portugaliin. Tähän Winckelmann valitteli lupien saamisen olevan haastavaa.¹⁰⁴ Edellä mainittujen seikkojen perusteella voidaan todeta, että Suomen ja Portugalin suhteet olivat diplomaattisesti hyvin lämpimät, mutta kanssakäynti oli vähäistä eikä Winckelmann itse vaikuta olleen aloitteellinen esimerkiksi kaupallisesti. Tähän tietysti vaikutti se, että hän hoiti Portugalin virkaa vain sivussa eikä pystynyt olemaan siellä läsnä.

Winckelmann kävi vielä vuoden 1942 helmikuussa virkamatkalla Lissabonissa ja raportoi keskusteluista yhdysvaltaisten diplomaattien kanssa. Yhdysvaltalaiset ammensivat hieman maansa poliittisia piirejä ja sanoivat olevansa tietoisia tahoista, jotka halusivat katkaista suhteet Suomeen, mutta totesivat, että Yhdysvaltain hallitus on tietoinen suurista sympatioista Suomea kohtaan mitä kansan keskuudessa esiintyy. Winckelmann esitteli keskustelutilaisuudessa Suomen sotatavoitteet luoda helposti puolustettava raja, johon Yhdysvaltain lähettiläs vastasi ettei 200 miljoonan kansaa voi täysin tuhota – viitaten Saksan tavoitteisiin – ja että mikään raja ei ole puolustettavissa niin isoa voimaa vastaan, jos sotaonni kääntyisi akselia vastaan.¹⁰⁵

¹⁰¹ Raportti n: o 1 Lisboassa 15.7.1940 Juhlallisuudet Lisboassa

¹⁰² Salazar osoitti kaunopuheisia ylistyksiä Suomea kohtaan, ja oli erityisen hämmästynyt Karjalan siirtolaisten evakuoinnin onnistumisesta.

¹⁰³ Raportti n:o 2 Madridissa 20.7.1940 Selostus eräistä keskusteluista Lisboassa

¹⁰⁴ Raportti n:o 5 Madridissa 23.4.1941 Keskustelu Salazarin kanssa, Suomen ja Portugalin kaupalliset suhteet vaativat jatkotutkimusta.

¹⁰⁵ Raportti n:o 2 20.2.1942 Keskusteluja Lisboassa amerikkalaisten diplomaattien kanssa. Lähettiläs tiedusteli Winckelmannilta myös, miten Suomessa suhtauduttaisiin länsivaltojen puolelta takeisiin Moskovan rauhansopimuksen (1940) mukaisten rajojen takaamiseen. Tähän Winckelmann vastasi, ettei tällaisia takeita ole esitetty.

4.1 Pohjanpalo asiainhoitajaksi Lissaboniin 1942

Taavi Pohjanpalo saapui perheineen Madridin kautta Lissaboniin vuoden 1941 lopulla. Pohjanpalo vuokrasi ensimmäisen vakinaisen virkahuoneiston Portugalista ennen vuodenvaihdetta.¹⁰⁶ Pohjanpalon aikaa Portugalissa leimaavat hyvät suhteet Amerikkalaisiin ja Saksalaisiin lähetystöihin, etenkin sotilasasiamiehiin. Hän kykeni raportoimaan keskusteluja, jotka ammensivat Suomelle tulevien rauhanneuvottelujen suhteen potentiaalisesti tärkeän maan, Yhdysvaltojen, mielialoja Suomea kohtaan.

Portugali oli sijaintina diplomaattisesti hyvin otollinen kerätä ja välittää tietoa, koska tuolloin Estorilissa ja Lissabonissa sijaitsevat hotellit olivat ajoittain täynnä diplomaatteja niin liittoutuneilta kuin akselivalloiltakin. Portugal toimi välipysähdyksenä diplomaateille, jotka kulkivat esimerkiksi Etelä-Amerikan valtioista Saksaan tai vaikka Yhdysvalloista Ruotsiin.¹⁰⁷ Tässä mielessä Portugal toimi ”Euroopan ikkunana”¹⁰⁸ toisen maailmansodankin aikana.

Hitlerin julistettua sota Yhdysvalloille 11.10.1941 häädettiin amerikkalaisdiplomaatit hyvin räikeästi menetellen Saksasta. Pohjanpalo tunsu kyseiset diplomaatit Berliinin lähetystösihteeriajoiltaan ja kävi heidän kanssaan keskusteluja, joista selvisi, että amerikkalaisia oli pidetty vankilamaisissa oloissa viikkokausia ennen kuin heidät oli tuotu junalla Portugaliin. Pohjanpalo selostaa diplomaattien ihmettelyä siitä, miksi saksalaiset olivat häätäneet heidät niin huonossa hengessä.¹⁰⁹ Saksan ja Yhdysvaltojen suhteisiin liittyvät tiedot olivat Suomelle tärkeitä sen sotiessa Saksan rinnalla jatkosodassa.

Sodanjulistuksen jälkeen alkoivat Yhdysvallat yhdessä Iso-Britannian ja vastarintaliikkeiden kanssa suunnitella toisen rintaman perustamista Eurooppaan. Saksa sai tästä tietysti vihiä ja Portugalin ja Espanjan oli oltava varpaillaan, sillä potentiaaliset maihinnousupaikat olisivat voineet olla Iberian niemimaalla. Tämä tarkoitti Espanjan ja

¹⁰⁶ Sähke 27/11 Hotel Miramar, Monte Estpril

¹⁰⁷ Raportti n:o 6 Lisboassa 18.5.1942 Mielialoja Amerikassa

¹⁰⁸ Pohjanpalo tosin itse selostaa raportissa N:o 10 4.9.1942, että Portugali ei ole mikään Euroopan ikkuna, jonka kautta kulkisi suuri määrä vapaata liikennettä Amerikkaan, ja että ainoa säännöllinen yhteys on ”Clipper” lentokoneyhteys, joka lensi viikoittain. Vapaata liikennettä tai ei, toimi Portugal kuitenkin kyseisen lentoyhteyden takia oivallisena paikkana diplomaattiselle tiedustelulle.

¹⁰⁹ Raportti n:o 6 Lisboassa 18.5.1942 Mielialoja Amerikassa

Portugalin kohdalla sitä, että oli varauduttava myös Saksan sotilaalliseen tunkeutumiseen Espanjan kautta, koska nämä haluaisivat estää Anglosaksien maihinnousun. Portugal oli alkanut vahvistamaan puolustuksiaan myös Espanjan rajalla Saksan potentiaalista uhkaa vastaan siinä missä Azorien¹¹⁰ ja oman rannikkonsakin puolustusta.¹¹¹

Pohjanpalo keskusteli erinäkemysten omaavien diplomaattien ja sotilashenkilöiden kanssa asiasta. Silmäänpistävä tieto tulee keskustelusta läpikulkumatkalla olleen Romanian Washingtoniin lähettilään kanssa, joka kertoo Yhdysvaltojen sotavarustelu suunnitelmien ei olleen niin bluffia kuin mitä akselivallat yleisesti ovat olettaneet.¹¹² Akselivaltojen edustajilta ei alkuperäisaineiston perusteella yleensä ilmennyt juuri mitään muuta, kuin vähätteleviä kantoja Yhdysvaltojen sotavarustelujen suhteen.

Kuten Espanjassakin, väheni diplomaattinen kanssakäynti 1942 kesän ajaksi kuumuuden tähden. Pohjanpalo teki kuitenkin ulkoministeriön pyynnöstä selvityksiä Portugalin valtiomuodosta ja poliittisesta luonteesta vähäisen tuntemuksen ja kasvavan kiinnostuksen vuoksi.¹¹³ Marras- ja joulukuuksi 1942 raportointi oli paljon aktiivisempaa. Vuoden loppua värjittivät Portugalin ja Espanjan liiton tiivistyminen, sekä Suomen sotilasiamiehen kulku Washingtoniin Portugalin kautta¹¹⁴.

Joulukuussa Pohjanpalo kävi pitkän keskustelun yhdysvaltalaisen lähetystövirkaileijan kanssa, jossa hän jälleen tiedusteli Suomen asemaa Yhdysvaltojen silmissä. Virkaileija selosti, että jos Yhdysvalloilla olisi lämpimät suhteet Neuvostoliittoon, olisi kaikki suhteet Suomeen katkaistu jo aikapäiviä sitten. Amerikkalaiset sietivät virkaileijan mukaan bolsevismia vain, koska Neuvostoliitto vuodattaa vertaan saman asian puolesta, mutta että sen heikentyminen soveltuu hyvin amerikkalaisten laskelmiin”.¹¹⁵

¹¹⁰ Portugalin hallitsema saariryhmä Atlantilla. Espanja oli Turkin lähettilään mukaan - Raportissa n:o 7 23.5.1941 Espanjan mahdollisuudet pysyttäytyä suursodan ulkopuolella - ilmoittanut Englannille ja Yhdysvalloille, että mikäli nämä valtaisivat Portugalin Azorit, liittyisi Espanja akseliin ja antaisi saksalaisten kulkea Espanjan kautta valtaamaan Gibraltar ja Marokko.

¹¹¹ Raportti n:o 8 Madridissa 26.5.1941 Tilanne Portugalissa UMA Kirjelmä n:o 359/78/41

¹¹² Raportti n:o 8 Lisboassa 16.6.1942 Keskustelu Washingtonista kotiutuneen akselidiplomaatin kanssa

¹¹³ Raportti n:o 10, 11 Lisboassa 4.9.1942 Vaikutelmia Portugalista I, II. Pohjanpalo kuvailee hieman yleistävästi Salazarin uudistuksia, sekä selostaa korporatistista talousmallia, sekä syytä puoluevastaisuuteen. Kuvailee Salazaria ”Valistuneeksi diktaattoriksi”. Pohjanpalo vaikuttaa Winckelmannin lailla olevan siis myötämielinen asemamaansa regimelle.

¹¹⁴ Lisboassa 31.12.1942. Poliittisia tietoja I/42

¹¹⁵ Raportti n:o 20 Lisboassa 18.12.1942 Amerikkalaisia mielialoja. Virkaileija kertoi myös Yhdysvaltain sotateollisuuden kapasiteetista ja sen päämääristä pommittaa Italiaa ja Saksaa. Esitti myös arvioinnin siitä, että Rommelin armeija vetäytyisi Portugaliin ja Espanjaan, eikä Franco pystyisi tätä estämään sen takia, että on Saksalle kiitollisuuden velassa. Virkaileija oli meriasiaainavustajan sihteeri ja on tulkinnanvaraista, rikkoiko hän salassapitovelvollisuutta puhuen näin avoimesti Yhdysvaltojen tavoitteista.

Espanjan ulkoasiainministeri Kreivi Jordanan vierailu Portugaliin vuonna 1942 oli maiden välisten puolustussopimusten vahvistus, ja Pohjanpalo raportoi Iberian blokin syntymisen perimmäisiä syitä.¹¹⁶ Pohjanpalon korviin oli kantautunut myös tieto siitä, että Saksa olisi keskittänyt Espanjan rajalle 40–60 divisioonaa tarkoituksena liikkua Eisenhowerin selustaan Espanjan kautta Gibraltariin. Itärintamalla Neuvostoliiton kasvava sotilaallinen menestys oli kuitenkin vetänyt divisioonat pois.¹¹⁷

Jordanan vierailun jälkeen vielä joulukuun lopussa Suomen sotilasasiamies H. Gröndahl matkasi Portugalin kautta Washingtoniin. Amerikkalaiset olivat hyvin myöntyväisiä kulkulupiin, sekä matkustuspaikan myöntämiseen.¹¹⁸ Vuoden vaihteessa taistelut Pohjois-Afrikassa kuumenivat Anglosaksien epäonnistuttua Tunisian valloituksessa.¹¹⁹ Espanja ja Portugal pelkäsivät joutuvansa suurvaltojen sotatantereeksi, ja Pohjanpalo onnistui kattavasti raportoimaan liittoutuneiden, sekä akselivaltojen näkemyksiä tilanteesta.

Sotilasasiamiehen onnistuneiden matkaselvittelyiden yhteydessä Pohjanpalo sai yhdysvaltalaisista samankaltaista kommenttia englantilaisista kuin mitä Winckelmann sai myöhemmin 1944 Salazarilta. Lähetystön virkamiehet ja eräs meriupseeri eivät katsoneet hyvällä Englannin Neuvostoliittomyönteisyyttä, ja arvioivat Englannin olevan naiivi bolsevismin tuomien vaarojen suhteen.¹²⁰ Pohjanpalo itse tulkitsi amerikkalaisten olevan valmiita rauhantekoon Saksan kanssa Englannista huolimatta, ja että he pyrkivät estämään bolsevismin leviämisen rauhanjälkeiseen Eurooppaan¹²¹.

Helmikuussa 1943 Unkarin lähettiläs kritisoi Pohjanpalolle kovin sanoin Hitleriä ja Saksan heikentyvää menestystä Idässä, ja ehdotti, että Suomen tulisi olla saksalasiin yhteydessä ja perustaa ”liitto liitossa”. Tämän liiton ideana olisi se, että Romania, Bulgaria ja Unkari saisivat Suomen avulla sananvaltaa sotastrategiassa, koska Suomella oli ongelmattomat välit edellä mainittuihin ja koska Hitler arvosti Mannerheimia.¹²² Unkarin lähettiläs avautui

¹¹⁶ Sotatoimet Afrikassa lähenivät Pyreneitä, joten Espanjan ja Portugalin oli solidaarisuuden nimissä syvennettävä etenkin puolustusyhteistyötä mistä tahansa tulevaa hyökkäystä vastaan varmistaakseen puolueettomuutensa.

¹¹⁷ Raportti n:o 7 Lisiä Jordanan käyntiin

¹¹⁸ Lisboassa 31.12.1942. Poliittisia tietoja I/42

¹¹⁹ Espanjassa ja Portugalissa pelättiin, että liittoutuneet laajentaisivat operaatioitaan tämän takia Pyreneille. Tässä vaiheessa alettiin siis jo selvästi toivoa saksalaisten epäonnistumista, sillä se olisi kivuttomampaa Portugalille ja Espanjalle.

¹²⁰ Raportti n:o 3 29.1.1943 Sotilasasiamies H. Gröndahlin matka USA:han

¹²¹ Raportti n:o 4 1.2.1943 Kaksi kohtaa

¹²² Raportti n:o 5 1.2.1943 Uusia ajatuksia

myöhemmin Unkarin ja Romanian välisistä ongelmista.¹²³ Romanian lähettiläs lähestyi myös agendanaan saada Suomesta puolestapuhuja rahanneuvotteluissa.¹²⁴

4.2 Yhdysvaltain ja Suomen kanssakäynti Portugalissa

Vuoden 1943 kuluessa eteenpäin alkoi Yhdysvallat olla yhä enemmän Suomen diplomaattinen painopiste Portugalissa. Pohjanpalo oli keskusteluyhteydessä lukuisiin amerikkalaisiin omilla kutsupäivällisillään, golfpeleissä, sekä lähetystö vierailuilla. Myös Saksan lähettilään kanssa käytiin entiseen malliin kerran kuukaudessa keskusteluja, mutta Pohjanpalo harmitteli, ettei tämä oikein ilmaise mitään "*raflaavia*" tietoja.¹²⁵

Toisin kuin saksalaiset olivat amerikkalaiset valmiita keskustelemaan hyvin avoimesti ja lämminhenkisesti Pohjanpalon kanssa mitä kriittisimmistäkin aiheista. Tosin niinkin lämminhenkisesti, että Pohjanpalo itse raportoi Suomen ulkoministeriön katsausten koskien suhteita Yhdysvaltoihin olleen ristiriidassa hänen itsensä vastaanottamiin tietoihin. Hän epäili tämän johtuvan tuntemiensa virkamiesten ystävyyssuhteista häneen itseensä ja heidän henkilökohtaisista suomikuvistaan.¹²⁶

Amerikkalaisten mielialojen kartoitus, sekä puheyhteys sellaisiin henkilöihin, jotka olivat matkalla suoraan Washingtoniin, voidaan katsoa olleen diplomaattisesti tärkeää toimintaa. Merkittävin järjestely, minkä Pohjanpalo sai aikaan, oli sopimus amerikkalaisen virkailijan kanssa, jonka myötä Pohjanpalolle toimitettiin State Departmentin bulletineja, joissa käsiteltiin virallisen Yhdysvaltain näkemyksiä Suomessa.¹²⁷ Pohjanpalo välitti nämä suoraan Suomen ulkoministeriölle.

Kesäkuussa 1943 Pohjanpalo raportoi amerikkalaisten mielialojen vaihtuneen voitonvarmoiksi. Yhdysvaltojen edustajat kertoivat Pohjanpalolle, että toisen rintaman muodostaminen Eurooppaan olisi Suomen kannalta tärkeää, sillä vain siten pystyisivät Yhdysvallat sivuuttamaan Neuvostoliiton painostuksen tehdä Suomelle epäedulliset

¹²³ Raportti n:o 6 1.2.1943 Unkarin ja Rumanian suhteet

¹²⁴ Raportti n:o 8 Syntipukki

¹²⁵ Raportti n:o 9 Saksan ja rauha, Saksan lähettiläs paroni Hoyningen-Huene ilmaisi toiveen, että Englanti näkisi bolsevismin vaaran ja tekisi Saksan kanssa rauhan, jotta Saksa voisi hyökätä 1944 keväällä itään rauhassa.

¹²⁶ Raportti 18. Lisboassa 15.3.1943 USA ja Suomi

¹²⁷ Raportti n:o 13 Lisboassa 8.3.1943 State Department ja Suomi

rauhanehdot. Tätä ennen Pohjanpalo oli tiedustellut, painostiko NL USA:ta Suomen suhteen. Tätä amerikkalaiset eivät kieltäneet. Raporteissa ilmeni myös tietoa Yhdysvaltain sisäisistä poliittisista piireistä, ja mitkä niistä ovat Neuvostoliitolle myönteisiä.¹²⁸

Viimeisissä Pohjanpalon laatimissa raporteissa ammennetaan jälleen amerikkalaisten suullisesti esittämiä takuita Suomen aseman turvaamiseksi sodan jälkeen. Yhdysvaltain sotilasasiamies eversti Solborg oli keskustelussa todennut, ettei Suomen tulisi tehdä erikoisrauhaa Venäjän kanssa, koska tämä ei olisi ”liittoutuneitten etujen mukaista”. Tämän hän tosin sanoi toteavansa ei sotilasasiamiehenä, vaan ”*puol-eurooppalaisena*”, joka on perehtynyt hyvin mannermaan kysymyksiin.¹²⁹

Alkuperäisaineistossa viitataan useaan otteeseen ”*amerikkalaisten laskelmiin*” Euroopan osalta, ja nämä voi raporttien kontekstissa tulkita siten, että Yhdysvallat pyrki puuttumaan Euroopan sotänäyttämöön siten, että Neuvostoliitto olisi sodan loputtua niin heikko, ettei Bolsevismi pystyisi leviämään sen rajojen ulkopuolelle. Raporteissa ilmenee, että amerikkalaiset eivät olettaneet Neuvostoliiton menestyvän itärintamalla niin hyvin kuin he lopulta menestyivät. On mielenkiintoista huomata, miten amerikkalaiset tahot pyrkivät diplomaattisin keinoin kannustamaan Suomea pysymään mukana sodassa omien strategisten tavoitteidensa helpottamiseksi. Suomen sodassa pysymistä Neuvostoliiton kanssa kannattivat siis saksalaisten lisäksi jotkin yhdysvaltalaiset tahot.

Pohjanpalon raportointi loppui vuoden 1943 kesäkuuhun, minkä jälkeen hän sai lähetystöneuvoksen arvon, ja siirtyi seuraavana vuonna ulkoasiainministeriön jaostopäällikön virkaan.¹³⁰ Arvonimitys, sekä nimitys ylempään virkaan viestivät siitä, että ulkoasiainministeriössä arvostettiin Pohjanpalon työtä Portugalissa. Etenkin Yhdysvaltojen edustajien kanssa käyty diplomaattinen toiminta oli onnistunutta ja tuotti Suomelle reaalioliittisesti tärkeitä tietoa. Pohjanpalon kannalta valitettavaa toki on, että Yhdysvallat katkaisi viralliset suhteensa täysin Suomeen 1944 kesällä presidentti Risto Rytin allekirjoitettua yhteistyösopimus Saksan kanssa.

Pohjanpalon jälkeen vuonna 1944 kirjoitti asiainhoitaja Helge von Knorring muutaman raportin, jotka käsittelivät hyvin kattavasti Salazarin politiikkaa, sekä Timoria ja volframiksi kysymystä. Keskustelut diplomaattisesti merkittävien henkilöiden kanssa tosin

¹²⁸ Raportti n:o 22 7.6.1943 amerikkalaisia mielialoja

¹²⁹ Raportti n:o 23. 28.6.1943 Keskustelu Amerikan sotilasasiamiehen kanssa.

¹³⁰ *Project Runeberg: Kuka kukin on (aikalaikirja)*, 1954:656.

loppuivat vuoden 1943 puoliväliin Pohjanpalon myötä. Ainoana mainitsemisen arvoisena voidaan pitää mielenkiintoista tietoa, jonka von Knorring sai sanomalehtimies tuttavaltaan, jolla oli hyvät suhteet Salazariin. Tämän mukaan Salazar laski omaksi ansiokseen, että Espanjassa Franco erotti fasisti- ja saksalaismielisen lankonsa Serrano Suñerin ulkoasiainministerin virasta.¹³¹

Viimeisen raportin koskien Portugalia laati Winckelmann, kun hänet kutsuttiin pois Madridista. Winckelmann matkusti takaisin Suomeen Lissabonin kautta ja keskusteli siellä poiketessaan pitkään Salazarin kanssa. Keskustelussa Winckelmann oikaisi Salazarille maailmanlehdistön Suomea kohtaan esittämää propagandaa. Myös Espanjan aitosaksalaiset ja falangisti piirit olivat levittäneet tietoa, että kommunismia levitettäisiin Suomessa välirauhansopimuksen takia. Salazar vakuutti hyvässä hengessä tietävänsä, ettei Suomi voisi tuollaista poliittista täyskäännöstä tehdä. Tämän jälkeen Salazar varoitteli Winckelmannille Englannin Suomeen lähettämistä valvontakomission jäsenistä.¹³²

Salazar varoitti, että englantilaisten mentaliteetti on niin vihan myrkyttämä, ettei maailman tilannetta kyetty Englannissa joka suhteessa objektiivisesti arvostelemaan. Salazar myös väitti, että hän on useaan otteeseen joutunut puolustelemaan Suomea englantilaisten diplomaattien kanssa käymissään keskusteluissa, koska nämä ovat väittäneet Suomen esiintyneen hyökkääjänä Neuvostoliittoa vastaan. Tämän jälkeen Salazar halusi vielä Winckelmannilta katsauksen Suomen uuteen hallituskokoonpanoon ja aluemenetyksiin todeten lopuksi, että Suomi edustaa korkeimpien moraalien merkityksiä maailmassa.

Tämä jää viimeiseksi yhteydenpidoksi Portugalin hallitukseen Winckelmannin taholta, eikä vuodelta 1945 ole raportointia. Kysymys missä määrin Suomi lakkautti suhteensa Portugaliin, vaatii jatkotutkimusta. Espanjalla oli Neuvostoliittoon paljon ongelmallisemmat suhteet kuin Portugalilla, ja Suomi ei virallisesti katkaissut suhteitaan Portugaliin missään kohtaan. Välirauhan jälkeen Suomen huomio keskittyi lähes täysin Pohjoismaiden piirin ja Neuvostoliittoon, joten kanssakäynnin voidaan olettaa olleen diplomaattisesti kuollutta Stalinin kuolemaan saakka siinä missä Espanjankin suhteen.¹³³

¹³¹ Raportti n:o 5 Lisboassa 17.8.1944 Vieläkin Salazarin puolueettomuuspolitiikasta

¹³² Raportti n:o 21 Madridissa 30.11.1944 Keskustelu pää- ja ulkoasiainministeri, tri Salazarin kanssa.

¹³³ Häikiö, Martti, "Jatkosodan ulkopoliittikka: Pitkosputia rauhaan", teoksessa: *Jatkosodan pikkujättiläinen*, 1093–94, Mertala, 2013:303.

5 Päätäntö

Suomen diplomaattinen toimijuus ja sen onnistuneisuus Espanjassa 1939–1945 vaikuttaa olleen pääosin poliittisten suhdanteiden aikaansaannosta, niin kuin Petteri Mertalan teoksessa väitettiin. Saksa näkyi ja vaikutti hyvin selvästi myös Suomen toimijuuteen Espanjassa. Saksan vaikutus oli hyvin negatiivista etenkin talvisodan aikana, mutta muuttui positiiviseksi varsinkin jatkosodan alkaessa. Myös Yhdysvallat ja Englanti olivat näkyviä toimijoita, etenkin kun toisen rintaman perustaminen Eurooppaan Saksaa vastaan tuli aiheelliseksi. Vaikka Espanja pyrki paineen alla irtautumaan poliittisesti Saksasta sotamenestyksen käännyttyä Saksaa vastaan, ei tämä näytä vaikuttaneen Suomen suhteisiin lainkaan. Tätä voidaan osin pitää suomalaisen diplomatian ansiona.

Suomen Madridin asiantuntija, myöhemmin lähettiläs George Winckelmann ei saanut aikaan Suomen kannalta mitään merkittäviä muutoksia Espanjassa, mutta katsoisin, että hän kykeni pitämään yllä ja hieman parantamaan suhteita etenkin Espanjaan nähden kanavoimalla espanjalaisten kiinnostusta Suomeen pitämällä moneen otteeseen hyvin selkeitä katsauksia Suomen tilanteeseen. Winckelmann näyttää myös tulleen saksalaisten diplomaattien kanssa niin hyvin toimeen, että sai muutamaan otteeseen sen tähden käsiinsä Suomelle kiinnostavia tietoja koskien esimerkiksi sotasuunnitelmia. Kaupallisia sopimuksia ei tutkielmassa syvemmin käsitelty, mutta on selvää, ettei Winckelmann ollut niitä kovinkaan pätevä hoitamaan. Tämän Winckelmann ilmaisee itse suoraan raporteissaan pyytämällä virka-apua ja sanoen kaupallisen asiantuntemuksen kompetenssinsa olevan riittämätön.

Portugalin suhteen Winckelmann ei ehtinyt olla tarpeeksi läsnä, jotta hänen toiminnastaan voisi tehdä johtopäätöksiä, mutta Taavi Pohjanpalon voidaan katsoa onnistuneen diplomaattina toimiessaan Lissabonin asiantuntijana noin puolitoista vuotta 1942 alusta 1943 kesään. Pohjanpalo verkostoitui erittäin hyvin yhdysvaltalaisiin, sekä saksalaisiin diplomaatteihin saaden keskusteluista poikineita reaalipoliittisesti tärkeitä tietoja ja järjestelyjä. Valitettavaa molempien diplomaattien, Winckelmannin ja Pohjanpalon kannalta on, että heidän asemamaissansa luodut diplomaattiset suhteet katkesivat Yhdysvaltojen kohdalla suhteiden nollaamiseen Ryti-Ribbentrop sopimuksen myötä, ja sittemmin välirauhan jälkeisen Paasikivi-Kekkonen linjan takia. Kaiken kaikkiaan Suomi onnistui diplomaattisena toimijana pitämään hyvät suhteet niin Portugaliin, kuin Espanjaan niin kauan kuin se oli reaalipoliittisesti mahdollista.

Jatkotutkimusta voisi tehdä esimerkiksi Suomen ja Portugalin kahdenvälisistä suhteista. Tämä tutkielma on hyvin Suomi keskeinen, sillä alkuperäisaineisto käsittelee vain suomenkielistä aineistoa, eikä Portugalin, saati Espanjan vastaavia ulkoministeriöiden materiaaleja. Spesifimmin jatkotutkimusta voisi tehdä esimerkiksi Espanjan ja Portugalin volframin viennin suoraa yhteyttä Saksan Suomelle antamaan aseapuun etenkin panssarintorjunta-aseiden kohdalla.

Lähteet ja Kirjallisuus

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA), UKK896405, Urho Kekkonen, Nimimerkillä Lautamies. ”Lautamiehen lavitsalla”. *Suomen Heimo*, Kansallisarkisto.

Ulkoministeriön arkisto (UMA)

Ulkoasiainministeriön Madridin lähetystön II arkisto, III SUOMEN LÄHETYSTÖT, IIIb:8 Mainosvaroja koskevaa kirjeenvaihtoa 1941–1945

Ulkoasiainministeriön Madridin lähetystön II arkisto, III SUOMEN LÄHETYSTÖT, IIIb:7 Escudoakkreditiivi 1939–1942

Ulkoasiainministeriön Madridin lähetystön II arkisto, III SUOMEN LÄHETYSTÖT, IIIb:3 Madridin ja Lissabonin lähetystöjen menoarviot 1940-1944

Ulkoministeriön raporttiarkisto (UMR), <https://um.fi/opendata/raporttiarkisto>

Suomen ulkomaanedustustojen raportit 1918-1945 (1939-1945)

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Anderson, James Maxwell. *The History of Portugal*. Greenwood Press, 2000.

Herz, Norman. *Operation Alacrity: The Azores and the War in the Atlantic*. Naval Institute Press, 2014.

Juusela, Jyrki. *Suomalaiset Espanjan Sisällissodassa 1936–1939*. Jyväskylä: Atena, 2003.

Häikiö, Martti, "Jatkosodan ulkopolitiikka: Pitkospuita rauhaan". Teoksessa: Jari Leskinen, Antti Juutilainen, ja Sampo Ahto, toim. *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY, 2005.

Mertala, Petteri. *Kuvalla voi olla merkitystä : Suomen ja Espanjan väliset suhteet vuosina 1917–1946*. Oulu: Oulun yliopisto, 2013.

Moreno Julia, Xavier. *Blue Division: Spanish Blood in Russia, 1941-1945*. Sussex Academic Press, 2015.

Paasivirta, Juhani. *Suomen diplomaattiedustus ja ulkopolitiikan hoito: Itsenäistymisestä talvisotaan*. Porvoo: Wsoy, 1968.

Suomi ja Eurooppa 1939-1956: sotien ja murrosten ajanjakso. Helsinki: Kirjayhtymä, 1992.

Pakkasvirta, Jussi. *Francon kanssa?: Suomi, Espanja ja Kylmä Sota*. Kustannusosakeyhtiö Siltala, 2023.

Payne, Stanley G. *Spanish Civil War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Peltovuori, Risto. *Saksa ja Suomen Talvisota*. Helsinki: Otava, 1975.

Project Runeberg: Kuka kukin on (aikalaikirja). . Helsinki: Otava, 1954.

Trachtenberg, Marc. *The Craft of International History: A Guide to Method*. Princeton: Princeton University Press, 2006.